

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20034> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Meij, C.O. (Otto) van der

Title: Tussen Oranje en Spanje : de leefwereld van Bredase regenten 1550-1700

Issue Date: 2012-10-25

Hoofdstuk 3

Van ridder tot kamerheer: de drossaard

Op de terreinen van bestuur en rechtspraak liet de heer van Breda zich in de Baronie vertegenwoordigen door zijn belangrijkste functionaris: de drossaard of drost. In de achttiende eeuw was dit in menig opzicht het belangrijkste ambt dat door de prins van Oranje viel te vergeven in al zijn domeinen, met een waarde van fl. 100.000.-.¹ De drossaard fungeerde in feite als diens plaatsvervanger, aangezien de heer zelden zelf in Breda aanwezig was. Dienovereenkomstig stond de drost in hoog aanzien: de aflegging van zijn eed geschiedde in handen van de prins, dit in tegenstelling tot de meeste van de overige ambtenaren van de domeinraad. Het ambt van drost is vergelijkbaar met dat van baljuw, zoals deze functionaris in Holland en Zeeland ook wel wordt genoemd.² De ontwikkeling van de baljuwschappen in Holland vertoonde mogelijk overeenkomsten met die in Brabant.³ Qua inhoud van de functie, sociale status van de bekleders van het ambt en inkomsten zijn de parallellen aanzienlijk.⁴ In tegenstelling tot veel van zijn Hollandse ambtgenoten of andere belangrijke functionarissen van de domeinraad (waaronder de rentmeesters) heeft de drossaard van Breda geen eigen archief nagelaten, behalve enige particuliere stukken.⁵ Er zijn slechts voor de eerste helft van de zestiende eeuw een aantal officiële rekeningen bewaard gebleven.⁶ Het mogelijk niet indienen van zijn rekeningen later duidt wellicht op onduidelijke verhoudingen tussen deze functionaris en de Bredase schepenbank in de verdeling van boeten en breuken.⁷

Rechtsmacht

De drossaard

In hoofdzaak bestond de functie van drossaard uit twee taken: algemeen toezicht-houder van het bestuur en hoofd van het justitie- en politieapparaat. De drost be-

¹ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 236 e.v..

² Zie bijvoorbeeld: Arend, *Zeven lokale baljuwschappen*.

³ Brokken en De Schepper, 'Beheer en controle van de overheidsfinanciën'.

⁴ Van der Ree-Scholtens en Spijkerman, *Inventarissen van de archieven van baljuw en hoge vierschaar*, i-xvi.

⁵ NA, Collectie aanwinsten inv.nr. 1858 (Van Aerssen); SAB, Archief weeskamer inv.nr. 535 (Bernuy). De collectie Van Aerssen bevat geen stukken over het drostambt, behalve de aanstellingsakten van Johan en Cornelis van Aerssen. In het familiearchief Van Wassenaer zijn van drost Arent van Wassenaer (1710-1722) een aantal stukken bewaard gebleven op Huis Twickel in Overijssel.

⁶ SAB, OSA inv.nr. 2860 e.v.; zie verder ook: Holleman, *Dirk van Assendelft*, 68-108. Van zijn Bossche ambtgenoot, de hoogschout, zijn eveneens de rekeningen bewaard gebleven (tot 1616), zie: Jacobs, *Justitie en politie*, 29-30.

⁷ Zie verder ook hoofdstuk twaalf.

schikte over een uitgebreid takenpakket, zoals blijkt uit een drietal particuliere instructies opgesteld door de prinsen Maurits en Filips Willem eind zestiende, begin zeventiende eeuw.⁸ Elk van deze drie instructies omvat 33 punten, die inhoudelijk alleen in woordgebruik iets verschillen. Volgens Van Goor (1744) is de instructie in de loop van de tweede helft van de zeventiende eeuw na een nader reglement voor het grootste deel in onbruik geraakt.⁹

In de eerste plaats werd de drossaard opgedragen de ingezetenen van stad en land in algemene zin te beschermen tegen gevaar van buitenaf; ten tweede moest hij tenminste elke twee maanden het onderhavige rechtsgebied inspecteren, om zodoende de wegen veilig te houden ‘van straatschenders, knevelaers, moeskoppen, vremde speckboeven, ende van alrehande misdadige.’ Ten derde moest hij in de wijde omgeving toezicht houden op de herbergiers en tappers. Zij stonden ‘gedurende dese oorloge’ onder verdenking allerlei verdacht volk onderdak te bieden; tevens diende hij in de gaten te houden welk krijgsvolk hier verbleef. In 1614 werd dit punt uitgebreid met de preventie van opkoop van waren door ‘cagiers, botercoopers, poulaliers en andere diergelycke’. Het vierde punt geldt het algemene toezicht op de overige belangrijke functionarissen benoemd door de heer. Vanaf punt vijf betreft het nog vrijwel louter specifieke taken van de drost als hoofd van justitie en politie; in civiele zaken had hij geen enkele bemoeienis (punt 26 en 27).¹⁰

De drossaard was daarmee formeel verantwoordelijk voor de openbare orde en veiligheid in een groot deel van Noordwest-Brabant. Het ligt voor de hand dat hij, gezien zijn takenpakket en gelet op de omvang van de Baronie, beschikte over een uitgebreide eigen staf en kantoor. In de uitvoering van veel van zijn gerechtelijke taken was hij in de praktijk vooral aangewezen op de diverse schouten en de roeddragers, die tesamen de sterke arm van de wet vormden. Dankzij het kohier van een speciale belasting voor het jaar 1665, is bekend dat naast het huis van toenmalig stadhouder Goswinus van Bernagie op de noordzijde van de Veemarkt ‘d’officie vande heer drossaert’ zat.¹¹

Recruteringsvond in de late Middeleeuwen, evenals te Bergen op Zoom, plaats in kringen van de lagere adel gelet op de titels van ‘ridder’ en ‘jonkheer’.¹² Edelen konden vanwege hun prestige beter bemiddelen bij de hofhouding van de heer. Weliswaar vond de functionaris qua geboorte of afkomst nooit zijn oorsprong in Breda, als belangrijkste eis van benoeming gold het Brabanderschap. In de bekleeding van het drostambt te Breda deed zich in de loop van de tijd een ontwikkeling voor, die tevens grote gevolgen had voor het bestuur van de stad. Vanaf 1590 zou de rol van de drossaards gedurende ruim een halve eeuw aanzienlijk toenemen wegens hun permanente vestiging in de stad, waarschijnlijk het gevolg van de verlatenheid van de heerlijke residentie door de domeinraad. Tevens werd het ambt door de Oranjes steeds meer vergeven aan persoonlijke gunstelingen als beloning voor bewezen diensten elders.¹³ In de tweede helft van de zeventiende eeuw werd de be-

⁸ Dit ondanks de beweringen van het tegendeel door Brekelmans in de *Geschiedenis van Breda*, II, 98 die spreekt van een gebrekkige taakomschrijving. Zie verder: NA, NDR inv.nr. 7980: de eerste instructie (f. 253 e.v.) [van de drossaard, schout, klerk van de bloede en roeddragers] is op 10 maart 1593 aan drossaard en schout overgeleverd (vergelijk Van Goor, *Beschryving*, 203-208 d.d. 19-02-1594) ; de tweede instructie (f. 264-269) van alleen de drossaard is waarschijnlijk een net-exemplaar van de eerste; de derde instructie (f. 270-287) is gedateerd 05-03-1614.

⁹ Van Goor, *Beschryving*, 202. Bedoeld wordt het ‘Reglement ende ordonnantie’ voor officieren en ambtenaren in stad en land van Breda, Steenberg en Prinsenland uit 1668 (en niet 1686, zoals Van Goor beweert). Zie: BHIC, Collectie Pels, inv.nr. 1935.

¹⁰ Voor zijn politietaken zie verder het volgende hoofdstuk.

¹¹ SAB, OSA inv.nr. 1652,

¹² Van Ham, *Macht en gezag*, 152.

¹³ Elliott en Brockliss, *The World of the Favourite*.

kleding van het ambt daarmee inzet van heuse hofpolitiek. Het ambt werd toebedeeld aan kamerheren van de prins van Oranje, voor wie het vooral om de inkomsten van het drostambt ging. Daarmee werd het een erefunctie voor de absolute top van het stadhouderlijk hof.

Op zijn beurt liet de drossaard waarneming van het ambt al vroeg over aan een lokale stadhouder die hij ook zelf benoemde. Het gebruik van benoeming van een eigen plaatsvervanger, aanvankelijk onder de titel van luitenant van de drossaard, ontstond in de tweede helft van de zestiende eeuw.¹⁴ De magistraat meende dat dit voor het eerst in 1571 was voorgekomen met jonkheer Jacob de Bie.¹⁵ Drost Van Haestricht zou echter reeds in 1566 een stadhouder hebben gehad in de persoon van mr. Adam van Keessel.¹⁶ Deze particuliere functionaris van de drossaard was oorspronkelijk alleen aangesteld voor de beveiliging van het platteland en om verbonden en andere delinquenten op te pakken. Zijn opvolger als drost, Jan van Berchem, liet zich al snel in de krijgsraad vervangen wegens zijn 'menichfuldige affairen' als drossaard, maar ook die van hemzelf.¹⁷ Philips de Bie was schout en stadhouder van drost Van Stakenbroek.¹⁸ Ook drost Hendrik van Stembor liet zich al vrij snel na zijn aanstelling in 1583 in de stad vervangen door een dergelijke stadhouder 'à cause de plusieurs aultres vacations touchant le service de sa majesté.'¹⁹ De familie Stembor leverde rond dezelfde tijd overigens tevens drossaards af in het aanpalende markiezaat van Bergen op Zoom.²⁰ Om zeker te zijn van een goede verrichting van de taken van de stadhouder werd het steeds gebruikelijker iemand uit het lokale patriciaat te benoemen.

De drossaard was tevens nog stadhouder van de lenen. In die hoedanigheid zat hij het Bredase Leenhof voor, de instantie waar alle zaken van feodale aard werden behandeld. In Bergen op Zoom was het juist de stadhouder van de lenen die als functionaris belangrijker was dan de drossaard.²¹ Het Leenhof daar was aanzienlijk belangrijker dan te Breda; ook in andere opzichten was de drost als functionaris er in de loop van de tijd minder belangrijk geworden.²² Eveneens vervulde de drossaard van Breda de post van kolonel van de compagnieën der schutterij. Gedurende het korte bestaan van de Illustre School midden zeventiende eeuw was hij hier tevens officier, in zijn hoedanigheid van hoofdofficier van het rechtsgebied. Dit betekende dat hij boven de curatoren werd gesteld als het ging om naleving van het reglement; daarmee behoorde vervolging van studenten halverwege de zeventiende eeuw tijdelijk ook tot zijn taken.²³ Dit was ook in andere universiteitssteden als Leiden gebruikelijk.

De schout

Bij de opsporing en vervolging van wetsovertreders werd de drost in belangrijke mate bijgestaan door de schout van de stad, die hem ter plekke verving als hoofd van de middelbare en lage jurisdictie. Ook de schout had overigens weer een eigen

¹⁴ Holleman, *Dirk van Assendelft*, 79; 82-83.

¹⁵ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 576r-v.

¹⁶ *Ibidem*, f. 548v.

¹⁷ SAB, OSA inv.nr. 7: AM 1578-81, f. 76 d.d. 21-09-1578.

¹⁸ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 112r.

¹⁹ ARB, Audiëntie inv.nr. 809/21, d.d. 24-11-1583.

²⁰ Van Ham, *Macht en gezag*, 153.

²¹ *Ibidem*, 162.

²² *Ibid.*, hoofdstuk 5.

²³ NA, NDR inv.nr. 7989, f. 102r-104r: d.d. 09-07-1646.

substituut of stedehouder. Zo was reeds Christiaan Baars in de jaren zeventig van de zestiende eeuw de stadhouder van schout Jan van Assendelft. Enige jaren daarvoor was hij nog rentmeester geweest van de weeskinderen van jonkheer Dirk van Assendelft: substituten waren naaste vertrouwelingen.²⁴ De schout had een eigen instructie van 15 punten.²⁵ Zijn belangrijkste taak bestond erin de vierschaar te ‘bannen’ oftewel bijeen te roepen en toe te zien op het verdere verloop van de processen (crimineel en civiel) in de schepenbank inclusief opsporing van verdachten, uitvoering van vonnissen en inning van boeten.²⁶ In politiek opzicht had hij hoege-naamd geen taken, behalve controle op de stedelijke ordonnanties en advisering hierin (punt 15): tot dien einde mocht hij tevens ter vergadering van de drossaard en de magistraat verschijnen. Schout Pelgrom wist in 1599 zelfs te bewerkstelligen dat hij voortaan bij het horen en sluiten van de stadsrekeningen aanwezig mocht zijn, ‘gelijck in allen politicqen zaecken bevuecht is’.²⁷ Tussen drossaard Johan van Aerssen en schout Gerard Pelgrom ontstond in de loop der jaren op deze en andere punten een grootschalig conflict, dat er uiteindelijk in resulteerde dat vanaf 1647 de ambten van drossaard en schout door een en dezelfde persoon werd bekleed, al bleef in de uitoefening van de rechtspraak het verschil titulair gehandhaafd.²⁸

Naast de schout van Breda kenden de dorpen in de Baronie ieder nog hun eigen schout en vorsters (gerechtsboden): dertien in totaal. Tot 1625 vernemen we weinig over hun rol, maar hierna als gevolg van de zogenaamde ‘retorsiestrijd’ (1625-1637) des te meer. Beide zijden - de prins en de Spanjaarden - claimden de Baronie als hun gebied en probeerden dienovereenkomstig zaken als bestuur, rechtspraak en belastingen zo goed en zo kwaad als het ging naar zich toe te trekken, elkaar daarbij ondertussen zoveel mogelijk dwarsbomend. Vooreerst wijzigden de Spanjaarden het bestaande rechtssysteem voor de Baronie. Voor criminele zaken ten platte lande, zaken van appèl en in leenzaken richtten zij een nieuwe hoofdbank op. Als reactie besloot de prins dat de schouten van de dorpen - in totaal 13 - voortaan in principe eens in de veertien dagen te Geertruidenberg ‘inde groote voorsaele van onsen huijse aldaer’ een vierschaar dienden te houden.²⁹ Geertruidenberg werd zo de tijdelijke nieuwe bestuurszetel van de Baronie. Dit betekende een relatieve versterking van de positie van de respectieve schouten, ten koste van die van de drossaard en de schepen- en hoofdbank van Breda.

In het vasthouden aan deze fictieve situatie bewees de drost in elk geval Frederik Hendrik een goede dienst. De schouten werd bijvoorbeeld opgedragen vóór 1 april de jaarlijkse kieslijsten gewoon op te blijven sturen.³⁰ Dat een en ander menigmaal in ‘confusie’ eindigde - onwettige arrestaties over en weer - behoeft hier verder geen betoog. Reeds in de zomer van 1627 werd gepoogd via onderling overleg tussen de Republiek en de Spanjaarden tot een oplossing te komen. Hoewel de conferentie hoofdzakelijk over algemene gevangenenruil ging, kwam ook de retorsie ter sprake. Namens de heer van Breda werd mr. Cornelis Montens naar Roosendaal afgevaardigd om daar een conferentie bij te wonen met gecommitteerden van de Infante, onder aanvoering van Jan Kessler, ridder en heer van Marquette, en de

²⁴ SAB, ORA inv.nr. 480, f. 103 d.d. 27-06-1576; ibidem, inv.nr. 482, f. 129 d.d. 18-07-1578. Zie voor hem verder: Holleman, *Dirk van Assendelft*.

²⁵ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 257r-259v; ibidem, inv.nr. 8000, f. 1-3.

²⁶ Hoppenbrouwers, *Een middeleeuwse samenleving*, 607, wijst erop dat schouten geen salaris ontvingen: hun ambtsinkomen moest dus geheel komen uit emolumenten en uit de profijten van de ambtsuitoefening. Zij waren dan ook meestal niet onbemiddeld. Vergelijk: Holleman, *Dirk van Assendelft*, 75.

²⁷ SAB, OSA inv.nr. 11: AM 1603-1611, f. 1 d.d. 17-07-1599.

²⁸ Zie verder hoofdstuk twaalf.

²⁹ NA, NDR inv.nr. 7983, f. 252-253; d.d. 23-01-1627.

³⁰ Ibidem, inv.nr. 7984, f. 37: niet gedateerd

Republiek, onder aanvoering van de Rotterdamse burgemeesters Van Berkel en De Hoge.³¹ De Brusselse delegatie bleef echter bij het standpunt dat met het overgaan van de stad de hoofdbank voortaan haar toekwam. De schouten op hun beurt werden van twee kanten bestookt met missives waarnaar zich te gedragen. Een jaar later ondernam men nogmaals een poging tot een vergelijk te komen.³² Ook latere onderhandelingen bleven echter vruchteloos.³³

Herstel van de justitiële samenwerking kreeg na de reductie van de stad in 1637 prioriteit, met name omdat de periode onder Spaans gezag vanwege de retorsie had geresulteerd 'in confugie ende desordre'.³⁴ In het bijzonder de diverse (dorps)schouten lijken daarbij van het ontbreken van effectief gezag in de regio te hebben geprofiteerd. Het kostte in elk geval de nodige moeite hen na 1637 weer in het gareel te krijgen, zo blijkt uit diverse klachten van drossaard Cornelis van Aerssen. Bij het veranderen van de magistraten voor de dorpen was het bijvoorbeeld gebruikelijk dat zij hun nominaties eerst opstuurden naar de drossaard alvorens deze ze doorstuurde naar Den Haag. Gedurende de Spaanse periode waren ze kennelijk meer vrijheid gewend geweest en dientengevolge bleven althans sommigen van hen ook daarna de nominaties rechtstreeks naar Den Haag opsturen, daarmee de drossaard passerend: 'tot vercleijninge, ende disrespect van mijn ampt, ende preminentien'.³⁵ De drossaard was zelfs vast van plan geweest in eigen persoon naar de hofstad te komen, maar was 'door diversche pregnante redenen verhindert'; in plaats hiervan stuurde hij zijn stadhouder Daniël Buycx. Het significante hiervan was dat hij gehoord had dat, ondanks zijn aanschrijven, 'twee ofte drie ... schoutetten ... sijn, naer ick hoore naer Den Hage vertrocken' om er hun zaak te bepleiten.³⁶ Slechts persoonlijke interventie bood nu nog uitkomst. Twee jaar later schreef burgemeester Johan van Aerssen - hij sprak uit ervaring als voormalig drossaard - aan de domeinraad om de rechten van de drost in deze nogmaals te benadrukken, in een kennelijke poging om zijn zoon in diens 'gerechtigheden' te ondersteunen. De schouten die zich het meest onttrokken aan het oppergezag bleken die van Oosterhout en Roosendaal te zijn.³⁷

De schout van Ginneken, Gilze en Bavel, Anthonis Cloostermans, hield op zijn beurt de drossaard nauwelijks op de hoogte van delicten begaan in zijn district. Toen de drost ontdekte dat hij schikkingen ('compositien') met beklagden was aangegaan buiten zijn kennis om, dreigde hij hem behalve ambtsontzegging met een boete van duizend rijksdaalders of zoveel als toepasselijk zou worden gevonden.³⁸ En Cloostermans was niet de enige: 'ten hapert niet alleen daer, maer bij naer over al, sulckx datter niet, ofte ten minsten heel weijnich tot mijne kennisse comt vant gene gedelinqueert is'.³⁹ De ordonnantie van 10 december 1638, waarin de schouten werden gemaand zich weer naar de 'oude' gewoonte te gedragen, moest vijftien jaar later op aandringen van stadhouder Buycx nogmaals worden herhaald.⁴⁰ Deze competentiestrijd tussen drost en (dorps)schouten zou zich blijven

³¹ Ibidem, inv.nr. 7983, f. 269: d.d. 07-06-1627. Zie over het punt van gevangenenruil ook de vele resoluties van de Staten-Generaal voor het jaar 1627.

³² Ibidem, f. 289 e.v.; SAB, OSA inv.nr. 13: Acten Magistrael 1625-34, f. 93-107v.

³³ Cuvelier, 'Les négociations'.

³⁴ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 384r en f. 388r: d.d. 10-12-1638.

³⁵ Ibidem, f. 389r: brief C. van Aerssen d.d. 02-05-1641.

³⁶ Ibidem f. 390r: brief C. van Aerssen d.d. 03-05-1641.

³⁷ Ibidem f. 394r-v: brief C. van Aerssen d.d. 22-02-1643.

³⁸ Ibidem, f. 403 e.v.

³⁹ Ibidem, f. 402r: brief C. van Aerssen d.d. 22-01-1647.

⁴⁰ Ibidem, inv.nr. 7984, f. 87: d.d. 23-06-1653.

voortslepen. In 1680 kregen alle schouten - inmiddels was hun aantal van dertien tot negen geslonken - een nieuw reglement met bijbehorende salariëring.⁴¹ Ze dienden zich niet meer in te laten met de hoge jurisdictie of criminele zaken, behalve die van Oosterhout, Roosendaal en Dongen. Voor de meeste schouten bleef aldus nog maar weinig over om te doen.⁴² Met hun verzet hiertegen in de vorm van een lange lijst met 'Grieven' (bijvoorbeeld het innen van civiele boeten), wisten ze in elk geval te bewerkstelligen dat hun traktement werd verhoogd met vijftig gulden.⁴³

Gerechtsondersteuning: klerk van de bloede en roededragers

Naast de schouten in stad en land van Breda was er tevens nog een aparte groep van gerechtsdienaren: de klerk van de bloede en vier roededragers. De secretaris van de stad, Adriaan Dirven, was in elk geval sinds 1590 tevens klerk van de bloede (gerechtsbode) en ontving voor deze dienst dertig gulden per jaar. Zijn taak bestond er in eigen bewoordingen uit 'in alder vlijt de confessien der gevangen soo inde torture als andersins opte schrijven ende alle de getuijgen van s'heeren wegen pertinentelijck te examineren ende honne verclaringe te annoteren ende extraheren om in rechte over te geven'.⁴⁴ Voor alle duidelijkheid: dit was iets anders dan de functie van griffier van de schepenbank, wiens functie later te sprake komt. Dit wordt tevens duidelijk uit zijn instructie.⁴⁵

Dirven moest een apart boek bijhouden waarin alle composities door de drost aangegaan (in aanwezigheid van de schout) werden opgetekend. Dit gold tevens voor alle keuren en breuken.⁴⁶ De opbrengsten uit composities werden door de schout aan de klerk van de bloede overhandigd, waarvan deze de gerechtskosten diende te betalen. In het boek dienden tevens naam en toenaam van de gevangenen te worden genoteerd, de duur van hun hechtenis plus de bekentenissen voor het gerecht. Onder een apart hoofdstuk kwamen alle klachten, misdaden, keuren en breuken die de roededragers, vorsters en andere dienaars van drost en schout aanbrachten te worden opgeschreven plus door wie dit was gedaan en wanneer. Dit was van belang omdat deze dienaars per aangebrachte overtreding werden betaald.⁴⁷

De vier gerechtsboden of deurwaarders, de zogenaamde dienaars van de rode roede, waren vernoemd naar de doorne (of rode) roede die zij als blijk van haar bevoegdheid droegen.⁴⁸ Oorspronkelijk werden zij ook wel vorsters genoemd; deze benaming bleef bestaan voor degenen die dit ambt elders in de Baronie (en dus niet

⁴¹ Ibidem, inv.nr. 7981, f. 1r-8r: d.d. 10-05-1680. De negen schouten waren verdeeld over Roosendaal; Oosterhout; Etten en Leur; Dongen; Princenhage; Alphen, Baarle en Chaam; Ghilze, Rijen, Ginneken en Bavel; Sundert en Rijsbergen; Terheijden.

⁴² Ibidem, f. 19 e.v.

⁴³ Ibidem f. 54r: d.d. 27-12-1686. De 'Grieven' kwamen van de schouten van Etten, Ginneken, Gilze, Zundert, Rijsbergen en Terheide.

⁴⁴ NA, NDR inv.nr. 8000, f. 435r.

⁴⁵ Ibidem, f. 434r-v: de instructie telt acht punten. Zie ook inv.nr. 7980, f. 259v-260v en f. 281v-282v. Vergelijk voor Bergen op Zoom: Van Ham, *Macht en gezag*, 231.

⁴⁶ In Bergen op Zoom was de klerk van den bloeden eveneens belast met het innen van de breuken. In de zestiende eeuw was hij tevens stadhouders van de drossaard en in 1517 tegelijk als klerk van de weeskamer fungeerde, zie: Van Ham, *Stedelijke archieven*, 142.

⁴⁷ NA, NDR inv.nr. 8000, f. 434v artikel 6: 'vuytreijcken [blanco] penningen van tegene dair voiren t delict bij hem aenghebrocht boven het wijngelt gecomponeert zal weezen'.

⁴⁸ Jacobs, *Justitie en politie*, 78-81. In Den Bosch worden zij groenroeden genoemd, in Bergen op Zoom korteroeden

in de stad) bekleedden.⁴⁹ In hun huis mochten zij ‘vrunte’ (gevangenis) houden en boeien en veters ter verzekerde bewaring. Gevangenen dienden vier stuivers per dag voor hun eigen onderhoud te betalen anders verdwenen zij in de Gevangendoort. Verder begeleidden de gerechtsboden de gevangenen op hun weg van en naar de gevangenis. Voor hun herkenbaarheid dienden zij zichzelf iedere twee jaar in een nieuw uniform te steken (‘sheeren cledinghe ende couleur’).⁵⁰ Tenminste een van hen diende op alle zon- en feestdagen in de kerk te zijn om ervoor te zorgen dat eventueel aanwezige bedelaars niet gingen bedelen. Tevens moesten zij over een goed paard beschikken. Over vaste inkomsten wordt niet gerept.⁵¹ In tegenstelling tot de overige gerechtsdienaren werd hun instructie later uitgebreid van 18 naar 24 punten.⁵² Nieuw waren bepalingen omtrent hun bekwaamheid, schriftelijke verslaglegging en hun wijze van verkiezing (één door de schout, drie door de drossaard). Dit laatste was in 1605 goedgekeurd door de domeinraad.⁵³ Vooral de roededragers waren degenen die vrijwel dagelijks in de weer waren met de rechtsvervolging. Elke maandag-, woensdag- en zaterdagmorgen dienden ze zich bij het huis van de drossaard en ook dat van de schout te verzamelen, om te vernemen of er iets gedaan moest worden. Verder moesten zij bij toerbeurt op zon- en andere feestdagen de drost en de schout vergezellen, zodat telkens een van hen vrij had.

Het ambt van roededrager was door een gebrek aan vast traktement of emolument beslist geen vetpot: in 1685, 1694 en 1698 vroegen Adam Adriaensz. en Sacharias de Poot van de jaarlijkse recognitie of ambtgeld van vijftien gulden ontslagen te worden, omdat zij anders in het (toch al sobere) onderhoud van vrouw en kinderen in de problemen zouden geraken.⁵⁴ Er waren eind zeventiende eeuw nog maar twee van de vier roededragers over plus nog enkele soldaten van de rode roede, die desondanks door rentmeester Pieter Suerius werden geprest tot betaling van de recognitie. Hij karakteriseerde hen als ‘diefleijders ... altezamen slegte en geringe lieden’.⁵⁵

Handhaving van de openbare orde was door de vele bandieterij in de regio (waar de Generaliteitslanden in bredere zin berucht om waren) verre van eenvoudig. Herhaaldelijk is er sprake van overvallen op wagens of mensen die buiten de stadspoorten in een hinderlaag werden gelokt. De drost kon hier weinig tegen uitrichten, aangezien de criminelen beter bewapend waren dan hij en zijn mannen. In 1615 schreven de Staten-Generaal aan de gouverneur van de stad enige van zijn soldaten ter beschikking te stellen.⁵⁶ Met de afloop van het Bestand in 1621 vroeg de drost, in reactie op verlening van sauvegarde (een vrijgeleide) aan rentmeester Mattemburg, er zelf een aan voor zijn stadhouder en de roededragers opdat zij zich veilig op het platteland konden begeven, maar opvallend genoeg niet voor zichzelf: kennelijk was hij niet van plan al te actief te gaan opereren.⁵⁷ Na het sluiten van de

⁴⁹ Cerutti e.a., *Geschiedenis van Breda*, I, 216. De vorsters in het land van Breda traden tevens op als jachtopziener.

⁵⁰ In Bergen op Zoom daarentegen werden de twee bedienden van de schout op kosten van de heer van kleding voorzien, zie: Van Ham, *Macht en gezag*, 166.

⁵¹ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 260v-262v: de instructie telt achttien punten.

⁵² Ibidem, vergelijk: f. 283r-287r: de instructie is genummerd van I tot en met XXV, maar punt IX is tevens als X genummerd.

⁵³ SAB, OSA inv.nr. 11: AM 1603-11, f. 89v d.d. 06-10-1605.

⁵⁴ NA, NDR inv.nr. 8001, f. 157 e.v.

⁵⁵ Ibidem, f. 165r: brief J. Eckhardt d.d. 13-07-1698. Omdat ze als zodanig niet als gerechtsboden stonden geclasificeerd maar als roededragers, vroeg deze zich af van wie hij eigenlijk de recognitie diende te eisen.

⁵⁶ Res. S-G, NR deel 2, 19 augustus 1615, 495.

⁵⁷ NA, NDR inv.nr. 7979, f. 17r: brief J. van Aerssen dd.14-04-1621; ‘... verscheijden occasien sullende somtijts voorvallen dat ick hen buijten de stadt sal moeten senden, soo om informatien te nemen op alle swaere delicten die

Vrede van Munster in 1648 besloot de heer van Breda de drossaard te ordonneren tien à twaalf kloeke mannen, voorzien van een behoorlijk geweer, in dienst te nemen om een verwachte toename in de overlast van ‘verscheijde moescoppers, knevelaers, vagabunden ende alderhande soorten van bedelaers’ te bestrijden.⁵⁸ Dit was nodig geworden omdat de drossaard met zijn gerechtsdienaren ‘niet machtich en is ... de voorsz. wegen ende straten veijl te houden’: de roededragers waren dagelijks in de weer in de stad ‘inde ordinariisse exploitien van de justicie’, maar ook als deurwaarders voor particulieren en de vorsters op het platteland. Kennelijk verdienden zij op deze manier wat erbij.

Elke van de nieuw aan te nemen mannen zou tweehonderd gulden betaald krijgen uit de repartitie (de belastingomslag over de Baronie). Gerard Pauw, wachtmeester en substituut-baljuw van Den Haag, werd aangesteld als commandeur en, na de dood van Cornelis van Aerssen in 1651, als leider.⁵⁹ Kennelijk was de misdaadgolf groter dan verwacht want binnen twee weken kreeg de drost uiteindelijk last om veertien man (zes man te paard en acht te voet) aan te stellen.⁶⁰ Hun taak was om bij nacht en ontij de heerlijkheid te doorkruisen, de straten en wegen vrij te houden, de boeren te vrijwaren van overlast en toe te zien op naleving van het plakkaat op de jacht. Elders in Staats-Brabant werden soortgelijke plannen voor de algemene veiligheid uitgevoerd, aan de hand waarvan de domeinraad de betalingswijze overnam.⁶¹ In 1652 waren er nog negen man in dienst (enige waren door de drost wegens wangedrag afgedankt) voor drie gulden per week ieder, wat echter tien maanden later nog niet betaald was.⁶² Stadhouders Buijcx was zeer over hen te spreken; ze zouden ‘dach ende nacht tot noch toe met allen vlijt ende iever’ ten behoeve van de domeinraad hebben gediend.⁶³ Volgens hem dienden ze een tweeledig doel: ‘tot maintenue vande autoriteit van sijne Hoocheijt’ (d.w.z. ‘tot bevrijdinghe van sijne hoocheijts bossen, wilt’) enerzijds ‘ende weringhe van alle bedelaers ende vagebonden’ anderzijds. De stadhouder bracht daarbij tevens in herinnering hoe het geweest was ten tijde van het Bestand: ‘dat de luijden opte uythoecken vande dorpen woonende qualijck op hare bedden sullen derven rusten’, iets waar hij nu weer voor vreesde.

De lokale stadhouder waarschuwde er verder voor dat in geval van hun afdanking, de landdrost van de Meierij zijn aangevangen excursies met zijn eigen manschappen richting de Baronie en het Markiezaat - een geval van territoriumdrift bij achtervolgingen? – zou uitbreiden. Ook luitenant Pauw werd vanaf 1651 niet meer betaald, iets waar hijzelf in 1653 en zijn weduwe in 1656 zich over beklaagde.⁶⁴ In

daer sullen mogen geperpeteert worden, als om andere saecken mijnen dienst ende ampt concernerende, de roeijdraggers hebben mede sauvegarde van doen, soo om den voorn. mijnen stadthouder int exerceren van sijn ampt t’assisteren, als om haere dagelijcx exploitien van iustitie te doen, sonder dewelcke sij aenden cost niet en kunnen geraecken, noch haer selven onderhouden, want sij geen tractementen hebben, noch andere proffijten dan sij met haere exploitien en winnen’.

⁵⁸ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 657r-v d.d. 23-06-1648.

⁵⁹ Ibidem, f. 658r-659r d.d. 16-07-1648; f. 668r gedateerd juni 1651.

⁶⁰ Ibidem, f. 661r-v d.d. 28-07-1648. De drossaard kreeg fl.120.- per maand voor twee paarden en zijn luitenant fl.50.- voor één paard.

⁶¹ Ibidem, f. 662r d.d. 23-07-1648: commissie van de Raad van State voor de heer Van Broechem in het Markiezaat; fl.386.- in totaal, plus fl.150.- aanrits- en looppeld; zie ook f. 663r.

⁶² Ibidem, f. 669r : resolutie domeinraad 8 oktober 1652; f. 670r-v: rekest Buijcx niet gedateerd; f. 671r: rekest personen van de rode roede. Degenen te paard kregen fl.24.- en die te voet fl.12.- per maand.

⁶³ NA, NDR inv.nr. 7984, f. 85r d.d. 24-06-1652.

⁶⁴ Ibidem, inv.nr. 7980, f. 673r-v: niet gedateerd; f. 679: domeinraad aan Buijcx d.d. 22-02-1656; f. 680-1: rekest van de weduwe Cornelia de Lange (haar man was op 20 december 1656 [moet wrs. 1655 zijn] overleden); f. 682: bericht van de officieren en gecommitteerden van de baronie d.d. 6 april 1656.

1668 waren er nog zes man over, die toen in het Broeck van Oosterhout de landerijen van de heer bewaakten tegen een pachtersoproer.⁶⁵

In 1677 kreeg drossaard Bentinck last tot de aanstelling van zeven soldaten van de rode roede, waarvan er sinds 1680 in elk geval twee te paard waren. Het onderhoud van deze paarden viel volgens een vaste verdeling ten laste van de Baronie. In 1700 werden ze echter verkocht door de toenmalig provisionele stadhouder mr. Jacob van Buerstede. Korte tijd later, onder dreiging van oorlogsomstandigheden met toenemende orders vanuit Den Haag (maar eveneens meer dieven en vagebonden), werden er weer andere gekocht aangezien ze meer dan ooit nodig waren.⁶⁶ Halverwege de achttiende eeuw waren er nog immer zes soldaten van de rode roede in functie, die 'van onheugelijke tijden genoten vrij logement in de barakken op het Nonnenveld.'⁶⁷

Inkomsten

Veel van zijn taken liet de drossaard dus aan anderen over; daarentegen kwam wel het grootste deel van de inkomsten hem toe. Inkomsten uit ambtsbekleding bestonden in de regel uit twee componenten: enerzijds een vast (maar meestal laag) salaris, anderzijds de emolumenten - incidentele inkomsten uit handelingen die uit het ambt voortvloeiden. Het vaste gage van de domeinraad bedroeg vierhonderd gulden; van belang waren vooral allerlei neveninkomsten. Met behulp van een memorie van substituut-drossaard Daniël Buycx uit 1657 vallen de daadwerkelijke verdiensten beter te herleiden (zie tabel 3.1).⁶⁸

Het totaalbedrag van ruim drieduizend gulden staat in ieder geval in geen verhouding tot het basisinkomen van vierhonderd gulden: van belang waren dus vooral de neveninkomsten. Het jaargeld dat hem werd toegelegd door de Raad van State had hij in het bijzonder te danken aan zijn werkzaamheden ter bevordering van de intensievere inning van de contributies. Drossaard Bernuy was de eerste geweest die hiervoor in 1599 en daaropvolgende jaren in aanmerking was gekomen.⁶⁹ Tijdens de aanvang van het Bestand in 1609 leek het er even opdat de drossaard, met de stopzetting van de contributieheffing, deze welkome jaarlijkse bonus van het landsbestuur voortaan zou ontvallen. Na tien jaar was deze post inmiddels min of meer tot een vast inkomensbestanddeel geworden en werd de drossaard alsnog uit de opbrengst van de gemene middelen in de Baronie driehonderd gulden toegelegd.⁷⁰

Na de dood van Bernuy vroeg zijn opvolger eveneens om dit bedrag wegens hulp aan de ontvangers van de gemene middelen. Dit werd hem voorlopig toegezegd indien hij zich hierin zeer ijverig zou betonen.⁷¹ Na een 'proefperiode' werd dit ook hem (en zijn opvolgers) vast toegestaan. Gedurende het Spaanse interregnum kwam doorbetaling hiervan tijdelijk op losse schroeven te staan, aangezien er geen inkomsten meer tegenover stonden. In 1630 wezen de Staten-Generaal het verzoek

⁶⁵ Ibidem, f. 685r niet gedateerd maar met apostille d.d. 23-04-1668.

⁶⁶ Ibidem, f. 687r-v d.d. 25-06-1677; f. 691-v: resolutie domeinraad d.d. 12-10-1702 op een rekest van Anthonis Pesser (zie achterzijde).

⁶⁷ Idem, f. 693r.

⁶⁸ Idem, f. 418r-419r: d.d. 08-06-1657.

⁶⁹ Res. S-G, OR deel 10, 4 december 1599 (p. 761 n.3).

⁷⁰ Ibidem, NR deel 1, 9 december 1610 (p. 265 n.3); ibidem, 18 november 1611 (p.514).

⁷¹ Idem, NR deel 2, 20 januari 1615 (p. 137).

van de drossaard tot doorbetaling daarom af, nadat het eerder nog een keer was verlengd.⁷²

Tabel 3.1 Inkomsten drostambt anno 1657

Jaarlijks pensioen (traktement) van de heer	fl. 400.-.
Huishuur van de stad	fl. 200.-.
Twee tabbertlakens van de stad (als drost en schout)	fl. 80.-.
Jaarlijks pensioen van de Baronie	fl. 900.-.
Jaarlijks pensioen van de Raad van State wegens assistentie pachters	fl. 300.-.
Kleine boeten op de griffie	fl. 125.-. N.B. memorie
Recognitie van Teteringen	fl. 20.-. N.B. een vet varken
Recognitie ambachten op "Verloren Maandag" (afleggen eed dekens van de gilden en nieuwelingen)	fl. 40.-. N.B.
Stadhouder van de lenen	fl. 100.-. N.B. memorie
Leges der secretarie (tekenen appelbrieven of vonnissen)	fl. 50.-.
'vallende breuken'	fl. -- N.B. memorie
'secrete compositien ofte vereeringe'	fl. 1.000.-.
Reiskosten Den Haag, veranderen magistraat platteland en van dorp tot dorp te rijden	fl. 75.-. N.B. onkosten hoger
Recognitie van Thorn (abdij)	fl. -- N.B. 8 veertelen rogge (memorie; weigerig sinds 'stoornisse')
Recognitie van diverse vorsters in de Baronie	fl. -- N.B. 20 veertelen rogge (memorie, merendeel te arm)
Totaal	fl. 3.290.-.

De andere bedragen waren eveneens emolumenten al konden die soms lang op zich laten wachten. Algemeen wordt aangenomen dat (gerechts)functionarissen als hij qua inkomsten bijzonder afhankelijk waren van de breuken (boeten) voor misdaden en overtredingen.⁷³ Complexe verdeling van de opbrengsten uit de rechtspraak bellette allereerst een vlote uitbetaling hiervan. Van de kleine boeten op de griffie had Buycx in 1657 bijvoorbeeld naar zijn zeggen nog geen cent ontvangen, aangezien griffier Van Vliet beweerde dat dit bedrag gelijk stond aan diens totale verdiensten en van hem toch onmogelijk kon worden verlangd dit af te staan. Dezelfde griffier was tevens niet erg toegeeflijk geweest waar het de leges betrof, bijvoorbeeld bij het ondertekenen van appèlbrieven of executievonnissen. De griffier van de lenen gaf hem al evenzeer problemen daar hij 'gansch traech is om de vervallen leenen te doen verheffen' (uitgiften van het Leenhof). 'De vallende breucken sijn bij mijnen tijde weijnich geweest, ende de oncosten van gevangen en hangen, geesselen ende brandtmercken sijn seer veel geweest mits dat de schoutetten vande dorpen alles te seer naer haer nemen, dan bij naerder ende commissie soo soude sulcx wel connen werden geremedieert.'

Het is niet toevallig dat, in wat geacht werd zijn belangrijkste inkomstenbron te zijn, precieze gegevens ontbreken. Breuken boden hem door middel van compose-

⁷² Res.S-G digitaal, 13 april 1630; 10 en 12 september 1626.

⁷³ Vergelijk: Van Ham, *Macht en gezag*, 165.

ren (financiële schikking zonder gerechtelijke vervolging) de gelegenheid bij te verdienen. Hoewel dergelijke schikkingen geacht werden niet buiten de justitie om te gebeuren, was dat vaak wel het geval. Dit bevorderde tevens klassenjustitie.⁷⁴ Verder had de drossaard nog recht op een aantal vaste vergoedingen. Omtrent het veranderen van de magistraat te Princenhage en op het platteland klaagde de stadhouder dat hij meer onkosten maakte dan de vergoeding die hij hiervoor kreeg. De recognitie van de abdij van Thorn was door een verandering in de heffing van de tienden sinds enige jaren onzeker geworden: ‘soo vallen sij weijgerich hetselve meer te geven’. Tenslotte viel ook van de gebruikelijke recognitie van de kosters van enkele dorpen in de Baronie weinig meer te verwachten ‘dan alsoo den meereendeel arm sijn’.

De emolumenten van de drossaard bestonden dus uit enkele tamelijk vaste bestanddelen namens de heer van Breda, de stad en de Raad van State die bij elkaar een basisinkomen genereerden van ruim tweeduizend gulden. Voor het overige was het afwachten. Bij zijn benoeming betaalde de Baronie tevens een “bienvenue”: uit de achttiende eeuw is bekend dat dit een bedrag was van duizend zilveren ducats.⁷⁵ De geboorte van een kind van de drossaard werd traditioneel luister bijgezet met een zogenoemde pillegift.⁷⁶ Sommige emolumenten verdwenen in de loop van de tijd terwijl er andere voor in de plaats kwamen. In welke mate de inkomsten aan salaris en emolumenten jaarlijks inderdaad schommelden, wordt duidelijk uit een overzicht van stadhouder mr. Cornelis Damisse over de periode 1677-1687:⁷⁷

Tabel 3.2 Inkomsten drostambt 1677-1687

jaar	bedrag		jaar	Bedrag
1677	fl. 2.560:14		1683	fl. 7.487: 6: 8
1678	fl. 4.261:13		1684	fl. 7.130:15
1679	fl. 4.151: 1: 8		1685	fl. 5.508:16
1680	fl. 3.841: 8: 8		1686	fl. 8.980: 18
1681	fl. 4.384:19		1687	fl. 7.066: 6
1682	fl. 9.123:12			

Over een periode van tien jaar bedroegen de inkomsten in totaal fl. 64.497.-, oftewel jaarlijks gemiddeld zo’n zesduizend gulden. Dit lag inmiddels fors hoger dan enige decennia eerder. Deze gegevens zijn bewaard omdat Damisse afspraken met de drossaard over terugbetaling stelselmatig niet lijkt te zijn nagekomen. Damisse had zichzelf rijk gerekend, reden waarom alsnog alle ontbrekende posten moesten worden verantwoord. De problemen waren gerezen wegens een nog openstaande rekening van bijna vierduizend gulden (fl. 3.839-19.-). Dit achterstallige bedrag bleek grotendeels te zijn ingeboekt uit inkomsten die nooit waren gematerialiseerd.⁷⁸ Bij een enkele schuldenaar viel bijvoorbeeld ‘niets daarvan te recupereren als sijnde een arm man’. De drie veertelen rogge voor poederkoren van Zundert werd niet langer door de vorsters aldaar betaald. De recognitie van de abdij van

⁷⁴ Egmond, ‘*Recht en krom*’, 23-25.

⁷⁵ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 522v.

⁷⁶ Beermann e.a., *Geschiedenis van Breda*, II, 97.

⁷⁷ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 422r: niet gedateerd. Voor de jaren 1686 en 1687 is het bedrag exclusief, dat wil zeggen zonder aftrek van uitgaven.

⁷⁸ Ibidem, f. 423r-429r: ‘posten ende loquatur’ 1676-1687.

Thorn werd nu meestal afgedaan met twintig gulden. Soms was ook sprake van onderpand: 'een stuckje goudt met een kleene schelling, tot een naderschap geconsigneert; wordt geseijt nog in handen ofte ter secretarije berustende te sijn'.⁷⁹

Geregeld is ook sprake van de zogenaamde 'storinghen': in ruil voor een som geld - een recognitie - werd het katholieken oogluikend toegestaan diensten te houden in de Baronie. De bedragen die hiermee gemoeid waren hingen waarschijnlijk af van de grootte van de parochie; zo betaalde Princenhage in 1682 honderdvijftig gulden (vermoedelijk nog niet eens het hele bedrag) en Ginneken in 1680 honderd gulden.⁸⁰ Deze bedragen kregen een steeds vastere vorm, een van de belangrijkste redenen voor de stijging van de totale inkomsten. Van sommige stedelijke instanties kreeg Damisse jaarlijks nu ook een vast bedrag. Zo inde hij van het koopbrouwersgilde honderd gulden en ontving hij van het brouwersgilde eenzelfde som geld. Dit relatief hoge bedrag duidt mogelijk op onregelmatigheden met de handel die hij oogluikend toeliet, maar het hoe en waarom is niet altijd even duidelijk. Tot slot kreeg hij eind zeventiende eeuw ook nog veertien karren met eiken brandhout van de domeinraad als emolument.⁸¹

De samenwerking met de griffier met betrekking tot de betaling van leges verliep nog altijd even problematisch als voorheen. Volgens een bepaalde verdeelsleutel moest hij deze vervolgens weer afstaan aan derden; in het geval van de drossaard betrof het 'de rechten vanden drossard van appointementen ende andersints bij den greffier gecolligeert' (de zogenaamde recognitiën van officiën). Tevens waren er wat onduidelijkheden bij de declaraties van de stadhouder. Een van de gewoonten van de drossaard was, om na afloop van een executie een maaltijd te beleggen voor de uitvoerders; de kosten voor dit galgenmaal mochten niet meer dan zesentertig gulden overschrijden. Als diens plaatsvervanger had de stadhouder echter ook in enkele andere gevallen, bijvoorbeeld bij geseling, commissarissen gefêteerd.

In hoeverre is er inderdaad sprake geweest van een stijgende lijn in de inkomsten van de drossaard? Wegens het ontbreken van gegevens voor de eerste helft van de zeventiende eeuw kan hierover slechts worden gespeculeerd. Vermoedelijk lagen ze toen lager. De drossaard was in die periode (en daarvoor) toch meer een politieke commissaris, die bovendien zijn gerechtelijke inkomsten nog moest delen met de schout van de stad (wiens functie in 1637 werd opgeheven). Hij was weliswaar een persoon van aanzien, maar drossaard Bernuy liet bij zijn dood in 1613 meer schulden dan inkomsten na, hoewel hij toch ruim twintig jaar het ambt had bekleed. De financiële perikelen waren zelfs zo erg dat de voogden een verzoekschrift aan de prins schreven om de twee nagelaten weeskinderen gedurende hun leven een toelage te vergunnen in de vorm van het jaarsalaris van de drossaard door de domeinraad à vierhonderd gulden.⁸² In de tweede helft van de zeventiende eeuw

⁷⁹ Ibidem, f. 423v.

⁸⁰ Ibidem f. 436r: 'hoedaenigh het met de storinghen der Paepisten gelegen zij en off die soo leggen als in alle de respectieve reeckeninghen worden verantwoord, soude lichtelick bij deselve Papisten kerckenraed, die buijten twijffel quittantie t'elckens voor haer betaelde hebben genomen, kunnen worden exactelick ondervraeght'. Vergelijk: ibidem, f. 423r: 'den rendant seijt dat van alle posten van stooringe der papisten quitantie gegeven'; f. 423v-424r: 'te produceeren de memorie onder d'heer Damius berustende wegens 500 gulden voor Paep de Fraij bij compositie betaelt wegens 't presenteeren van een chocquante remonstrantie'; f. 424r: 'rest Gilse en Rosendael voor een geheel, en Etten voor een half jaer stooringe der papisten aen d'heer drost; is oock de vraegh hoeveel ijeder plaats moet betaelen'; f. 424v: div.; f. 425v-426r: ibidem, etc.

⁸¹ Ibidem, f. 449r: resolutie domeinraad d.d. 23-09-1712. Dit emolument is mogelijk pas eerst onder drossaard Bentinck ontstaan; het brandhout werd 's winters naar diens landgoed te Diepenheim gebracht.

⁸² SAB, Archief Weeskamer inv.nr. 535: niet gedateerd, maar met apostille in de marge door Filips Willem d.d. 20-09-1613.

lijken de inkomsten gestegen te zijn, maar mede als gevolg van frauduleuze handelingen.

Later, halverwege de achttiende eeuw, lagen de totale inkomsten weer iets lager op bijna vijfduizend gulden.⁸³ Vanaf 1686 vervielen overigens alle boeten en breuken aan de drost, waardoor hij deze inkomsten voortaan niet meer hoefde te delen. De samenstelling van het bedrag was toen inmiddels wel danig gewijzigd ten opzichte van een eeuw eerder: slechts de leges van de “Verloren Maandag” waren dezelfde gebleven; in plaats van twee restte nog één tabbertlaken. Het veranderen van de magistraat op het platteland daarentegen leverde hem nu tweehonderd gulden op; eerdere klachten hierover waren kennelijk op enig moment gegrond verklaard. In 1769 stelde de toenmalige lokale stadhouder een uitgebreide memorie op over de inkomsten, waarin hij inmiddels drie soorten onderscheidde: vaste inkomsten, emolumenten en douceurs (nog het best te omschrijven als giften in natura).⁸⁴ Een van de emolumenten was inmiddels bewoning van het huis Pergamont in het Valkenberg (bij het kasteel) waar de familie Damisse al jarenlang woonde. Uit een meegestuurd overzicht over de jaren 1757-1766 blijkt een jaarlijks gemiddelde van fl. 6.327.-. De opbouw van het bedrag onderging aldus grote wijzigingen in de loop van de tijd, maar was altijd substantieel.

De hoge inkomsten maakten het ambt in de achttiende eeuw dan ook onderwerp van hevige competitie met als hoofdprijs een positie van grote sociale status, waarvoor bij voorbaat tienduizenden guldens werden geboden. Terwijl het ambt eens een gunst was geweest van de heer van Breda aan een van zijn naaste vertrouwelingen aan het hof, verwerd het in de loop van de tijd steeds meer tot een wedloop voor de rijksten onder de Nederlandse adel. De drossaard had altijd een recognitie van tweehonderd gulden aan de rentmeester betaald; vanaf 1709 diende hij jaarlijks tevens tweeduizend gulden rechtstreeks aan de domeinraad te betalen.⁸⁵ De drost betaalde toen maar liefst fl. 50.000.- voor verwerving van het ambt; een halve eeuw later was dit bedrag zelfs opgelopen naar fl. 100.000.-.⁸⁶ Er valt dan ook met recht te spreken van het belangrijkste ambt van de prinselijke domeinen.

Over het leven van de drossen en hun stadhouders halverwege de zestiende eeuw is het nodige bekend dankzij de studie van Holleman⁸⁷ Vanwege hun grote belang voor de geschiedenis van de stad en het stadsbestuur, volgt hier daarom een biografisch overzicht.

Jonkers en hovelingen

Ferdinand de Bernuy (1590-1613)

Hoe paradoxaal dit ook mag klinken, over de eerste drossaard na 1590 zijn we vooral goed ingelicht vanwege zijn dood. Omdat hij en zijn vrouw binnen een paar maanden van elkaar overleden in de zomer van 1613, bleven er twee wezen achter:

⁸³ Beermann e.a., *Geschiedenis van Breda*, II, 97.

⁸⁴ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 520r-525v: ‘memorie nopens het drostampt’ d.d. 25-07-1769. In BHIC, archief Schouten 16e-19e eeuw, inv.nr. 36 bevindt zich een summier notitie van Johan Hendrik Damisse uit de eerste helft achttiende eeuw over zijn inkomen, waarin hij slechts op fl.1.380.- komt, exclusief het emolument van gratis inwoning in het huis in het Valkenberg (waar hij later weer voor moest gaan betalen).

⁸⁵ ibidem, f. 448r: resolutie domeinraad d.d. 02-01-1710.

⁸⁶ Beermann e.a., *Geschiedenis van Breda*, II, 98.

⁸⁷ Holleman, *Dirk van Assendelft*.

een zoon Willem Mauritz (geb. 1598) en een dochter Maria Emilie (geb.ca. 1596), voor wie zorg moest worden gedragen door de Bredase weeskamer. In het desbetreffende, rijke archief bevindt zich een dik dossier bestaande uit diverse katernen over de afwikkeling van Bernuys inboedel, die ruim tien jaar in beslag zou nemen.⁸⁸ Zijn vader (ook Fernando geheten) - 'een machtich rijck ende gegoeijt man sijnde' - was een zeer vermogend koopman-financier te Antwerpen, die daar een leidende rol speelde in de opkomst van het calvinisme en zijn lot vanaf het begin van de Opstand met het kamp van Willem van Oranje had verbonden.⁸⁹ Nochtans had dit hem weinig voordeel opgeleverd, integendeel: met achterlating van zijn erfgoederen had hij de prins gevolgd en financieel ondersteund.

Zijn zoon had dit nomadenbestaan voortgezet en was 'op sijn eijgen borse' meegegaan op de tochten door Duitsland, Frankrijk en de Nederlanden. In eerste instantie werd hij voor zijn trouwe dienst beloond met de rang van 'domesticq hoffjoncker' oftewel *gentilhomme*.⁹⁰ Zijn aanwezigheid te Delft, verblijf van het hof na het vertrek uit Breda in 1581, blijkt onder meer uit een pillegift van deze stad in de vorm van een lijfrente van vijfentwintig gulden, die hij later kreeg bij de geboorte van zijn eigen zoon.⁹¹ De beide voornamen van zijn kinderen - vernoemd naar kinderen van Willem van Oranje - geven in dat opzicht voldoende blijk van zijn loyaliteit en de innerlijke uitwerking van Oranje-cliëntelisme. Bernuy was inmiddels opgeklimmen tot hofmeester (althans zo wordt hij genoemd)⁹², in welke rang hij na het overlijden van Willem van Oranje werd gecontinueerd door Maria van Nassau (diens oudste dochter). In het desbetreffende dossier van de weeskamer bevinden zich hieromtrent nog enige rekeningen.

In 1590, toen de Oranjes door de verovering van Breda weer kon beschikken over de heerlijke rechten in de Baronie, intervenieerde zij korte tijd in de stedelijke politiek. Hieraan dankt Bernuy ongetwijfeld zijn aanstelling als drossaard. Bovendien was hij getrouwd met Margareta van Haastricht, weduwe van jonkheer Philips de Gruiter, heer van Dirksland. Haar vader Godevaart, heer van Drunen was zelf schout geweest van Breda in de jaren 1565-1574. De persoonlijke binding met het huis van Oranje-Nassau plus zijn lokale banden, maakten Bernuy dus uitermate geschikt voor zijn nieuwe functie. Zijn nauwe contacten met het Oranjehuis blijken bijvoorbeeld nog in 1602 wanneer hij als tussenpersoon optreedt wegens een levering van '14 ons minus een kwart goud' aan goudsmid Jeremias Maes door Filips, graaf van Hohenlohe, die in 1595 was getrouwd met Maria van Nassau.⁹³

In zijn eerste jaren als drossaard werd Bernuy bijgestaan door een plaatsvervanger, destijds nog luitenant geheten: Hugo van Luchtenberg. Deze was een zoon van de Bredase schepen mr. Godert van Luchtenberg, die diende van 1562-1568 en van 1578-1580. Zelf werd Hugo in 1596 benoemd tot schout van Geertruidenberg, een ander domein van de Oranjes, wat hij tot 1631 zou blijven.⁹⁴ In latere jaren (in elk geval na Bernuys dood) lijkt Franchoys Bacx de taak van plaatsvervangend drost te

⁸⁸ SAB, Archief weeskamer, inv.nr. 535. Helaas is in de afgelopen jaren één katern hieruit verdwenen, waaruit door mij persoonlijk nog wel aantekeningen zijn gemaakt. Het betreft hier een katern waar in de marge bedragen en namen van opkopers van spullen uit de boedel staan genoteerd.

⁸⁹ Marnef, *Antwerpen*, 134-137.

⁹⁰ Delen, *Hof Willem van Oranje*, 106-107.

⁹¹ SAB, Archief Weeskamer, inv.nr. 535.

⁹² Het was overigens niet ongebruikelijk voor *gentilshommes* om door te groeien naar de hoogste rang van hofmeester, zie: Delen, *op.cit.*, 92.

⁹³ SAB, ORA inv.nr. 501, f. 8: d.d. 14-01-1602. Het is niet duidelijk waarvoor dit bestemd was. De transactie staat niet vermeld in: Van Rijen, red., *Zilver en zilversmeden*, 282-284. Hier wordt wel melding gemaakt van een 'werk' voor Klundert in 1602.

⁹⁴ Mollenberg, *Onuitgegeven bronnen Geertruidenberg*, 539-540. Zijn dochter Cathalina zou trouwen met Adriaen Swaens, de daaropvolgende schout van Geertruidenberg.

hebben waargenomen.⁹⁵ Als schout fungeerde naast Bernuy korte tijd Jan van Assendelft, die reeds eerder van 1574-1579 schout was geweest.⁹⁶ Als heer van Kralingen werd deze in 1591 bevorderd tot gedeputeerde van Holland in de vergadering van de Staten-Generaal en in Breda opgevolgd door Gerard Pelgrom. Vanaf 1610 had deze Peter Piggen als zijn substituut.⁹⁷ Later werd dit mr. Artus Pels.

Jan Baptist Keeremans (1613)

Het overlijden van Bernuy in 1613 maakte de weg vrij voor de belangrijkste politieke benoeming door de nieuwe heer van Breda, Filips Willem. Vanuit de Staten-Generaal werd diens bewind met argusogen gevolgd wegens de mogelijke complicaties die dit kon hebben op met name religieus terrein. De heer liet zich wat dat betreft kennen door zijn keuze voor het ambt van drossaard te laten vallen op Jan Baptist Keeremans. Deze was reeds in 1606-07 door de prins belast geweest met het beheer van al zijn bezittingen en kan gevoegelijk als diens belangrijkste vertrouwing worden beschouwd.⁹⁸ Meer in het oog springend (en voor hem nadeliger) waren echter zijn eerdere activiteiten geweest voor de Raad van Beroerten, een bijzondere rechtbank ingesteld door Alva om de vonnissen (executies en confiscaties) tegen de opstandelingen van 1566-67 uit te voeren. Ook Bernuys vader was hierdoor getroffen geweest. De nieuwe drost was daarmee een verklaard tegenstander van het calvinisme en werd, zoals in het vorige hoofdstuk duidelijk is geworden, gezien als een manipulator en tegenstander van het Noordelijk bewind. Zijn benoeming wekte verslagenheid in stad en land van Breda.⁹⁹

Vooralsnog gold er een belangrijk formeel bezwaar: Keeremans was geen geboren Brabander.¹⁰⁰ De Raad van Brabant vaardigde vervolgens om die reden een mandement uit tegen zijn aanvaarding der drossaardsfunctie. De Staten-Generaal schreven hierop aan het stadsbestuur dat dit Keeremans niet mocht erkennen en op zijn beurt werd de prins dringend geadviseerd een nieuwe drossaard te benoemen; in het uiterste geval zouden ze namelijk zelf hiertoe over gaan. Keeremans deed wat van hem als eerste raad van de prins verwacht mocht worden: 'hadde ... gere-signeert het drossart ampt ... om te weeren de quade inbeeldinghe ende impressien die gegeven waren aende hoogh mogende heeren de staten generael vande geunieerde provincien, van dat sijn persoon [Filips Willem] soude wesen ondienstigh aen 't lant'.¹⁰¹ Filips Willem keerde daarmee op zijn schreden terug zonder dat de benoeming ooit enig effect sorteerde in de stad. Schout Pelgrom werd tijdelijk opgedragen het drostambt waar te nemen.¹⁰² De prins had echter behoorlijk gezichtsverlies geleden en bovendien de Generaliteit gedwongen tot een uiterst zeldzame interventie in de bestuurlijke affaires van de heerlijke stad Breda.

⁹⁵ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 112v.

⁹⁶ Van Goor, *Beschryving*, 213.

⁹⁷ SAB, OSA inv.nr. 10: AM 1603-11, f. 207v d.d. 15-05-1610.

⁹⁸ Beermann e.a., *Geschiedenis van Breda*, II, 314 speciaal n.68.

⁹⁹ *Res. S-G*, NR deel 4, 18 september 1619 (p.116 speciaal n.7).

¹⁰⁰ Beermann e.a., *Geschiedenis van Breda*, II, 96-97.

¹⁰¹ NA, Collectie Van Aerssen van Voshol, inv.nr. 22: commissie van Filips Willem voor François van Aerssen d.d. 30-09-1613.

¹⁰² SAB, OSA inv.nr. 12: AM 1612-24: f. 37v d.d. 23-09-1613.

François van Aerssen (1613)

Onder dreigende taal van de Staten-Generaal moest Filips Willem dus naarstig op zoek naar een andere gekwalificeerde en capabele kandidaat. Hij vond deze in eerste instantie in ridder François van Aerssen 'ons gantschelijck betrouwende sijnder getrouwigheid, ende regard neemende op de goede officien ende diensten dewelke hij ons eertijden heeft gedaen in onse affairen van Vranckrijck'.¹⁰³ Filips Willem was niet alleen getrouwd met een zuster van de prins van Condé (de Franse kroonprins), maar bezat er tevens diverse domeinen waaronder het prinsdom Oranje.

De Van Aerssens staan te boek als een oud Brabants geslacht dat gedurende de Opstand succesvol zijn loyaliteit naar het Noorden wist te verleggen. De vader van François, Cornelis van Aerssen, was eerst secretaris en daarna pensionaris van Antwerpen geweest voordat hij bijna vier decennia lang (van 1584 tot 1623) te Den Haag het belangrijke ambt van griffier der Staten-Generaal bekleedde. De Noordelijke Nederlanden, wier vrijheidsstrijd in het laatste kwart van de zestiende eeuw gepaard ging met de opbouw van een eigen regeringsapparaat, waren voor de bemanning hiervan gedeeltelijk afhankelijk van ervaren lieden uit het zuiden.¹⁰⁴ Cornelis' nageslacht zou eveneens enkele belangrijke staatsdienaren leveren.

Dezelfde Cornelis wordt overigens als griffier van de Staten-Generaal een belangrijke rol toegedicht in het afzetten van Keeremans en wat volgt is dus mogelijk niet van enig eigenbelang gespeend geweest.¹⁰⁵ De stad Breda had de griffier reeds in 1599 vereerd met twee tonnen bier wegens het huwelijk van diens zoon.¹⁰⁶ François van Aerssen was al van jongsaf aan als secretaris betrokken bij gezantschappen naar het buitenland; later zou hij uitgroeien tot een van de vermaardste ambassadeurs in de geschiedenis van de Republiek. Sinds het Twaalfjarig Bestand van 1609 was hij als ambassadeur van Frankrijk in toenemende mate betrokken geraakt bij het conflict tussen Maurits en Oldenbarnevelt. Van Aerssens voortvarendheid had hem in conflict gebracht met de Franse kroon, wat op zijn beurt door de landsadvocaat was aangegrepen bij een poging om diens diplomatieke carrière te breken. Beiden, Filips Willem en François van Aerssen, zaten nu in een lastig parket en verkeerden in de gelegenheid elkaar te helpen. Nog in augustus 1613 had François een zoveelste verzoek bij de Staten-Generaal tot ontslaanvraag ingediend en hij verkeerde in de hoop dat dit er snel doorheen zou komen (uiteindelijk nam hij noodgedwongen op 12 november 1613 zelf ontslag).¹⁰⁷

Juist omdat hij in de tussentijd nog onder eed van de Staten-Generaal stond, achtte hij zich uiteindelijk niet in staat het ambt van drossaard op zich te nemen. Een provisionele waarneming van het ambt zou in dat opzicht wellicht verstandiger zijn geweest. Binnen een paar dagen was daarmee ook deze akte achterhaald. Wellicht dat Oldenbarnevelt hierin eveneens nog een rol heeft gespeeld en druk uitoefende op Filips Willem om ook deze kandidaat te passeren.

Johan van Aerssen (1613-1625)

De blamage met Keeremans en de ongelukkige persoonlijke situatie van François van Aerssen hadden Filips Willem ondertussen danig in het nauw gebracht. Twee

¹⁰³ NA, Collectie Van Aerssen van Voshol, inv.nr. 22.

¹⁰⁴ Briels, *De zuidnederlandse immigratie*, 79.

¹⁰⁵ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 58r (punt 896-898).

¹⁰⁶ SAB, OSA inv.nr. 549: stadsrekening 1599, f. 149. Zie ook: Barendrecht, *François van Aerssen*, 42.

¹⁰⁷ Barendrecht, *François van Aerssen*, hoofdstukken 11 en 12; speciaal p. 291.

kandidaten waren nu gesneuveld wegens politieke tegenstand op hoog niveau. In onderlinge samenspraak met François besloot hij uiteindelijk diens jongere broer Johan aan te stellen. Op 5 oktober 1613 werd deze benoemd en vijf jaar later door Maurits gecontinueerd.¹⁰⁸ Bijzondere kwaliteiten bracht de nieuwe drossaard vooralsnog niet mee: zo had hij bijvoorbeeld niet eens gestudeerd. Wel is bekend dat hij hand- en spandiensten verleende voor zijn vader bij diens griffierswerk. Het is vermoedelijk eveneens aan dit Engelse vertaalwerk te danken dat hij in 1616 door koning Jacobus I tot ridder was benoemd.¹⁰⁹ Cliëntelisme was de belangrijkste reden voor zijn aanstelling en geschiedde uiteindelijk, naar men zei, om de stoel voor zijn broer (François) warm te houden.¹¹⁰

De familie Van Aerssen was via huwelijken gelieerd aan een andere zuidnederlandse familie. Twee van de drie zoons van de griffier trouwden met dochters van Johan van der Veken, heer van Triangel, Capelle en Nieuwerkerk. Johan van Aerssen was in 1608 in Den Haag getrouwd met Johanna; zijn broer Jacques was eerder in 1603 al gehuwd met Maria. Van der Veken en zijn vrouw waren beiden katholiek en bleven dat na hun vlucht naar het noorden; er behoeft dan ook geen twijfel te bestaan over de aard van de opvoeding van hun dochters. Bij zijn dood zou hun vader zich in zijn testament uit 1614 speciaal tot zijn schoonzoons richten om dit geloofsaspect te respecteren in de opvoeding van hun eigen kinderen.¹¹¹ De vader was koopman en reder te Rotterdam maar tevens bankier die namens de Staten-Generaal voorschotten verschafte en gelden inde namens het Franse hof. De beleving van Johan van der Veken met de heerlijkheid Triangel bij Steenberg in 1611 door Filips Willem behoeft dan ook niet te verbazen.¹¹² De zoons van de griffier kregen ieder fl.12.000.- aan bruidschat mee plus ‘eene eerlijke maeltijt’ (een banket) en de kosten voor hun kleding.¹¹³

Johan van Aerssen, getrouwd met een katholieke vrouw, zou zich vooral actief gaan inzetten voor de organisatorische inbedding van de stad in de gereformeerde kerk, het grote religieuze vraagstuk voor de Baronie tijdens en na het Bestand.¹¹⁴ In dat opzicht is zijn rol vergelijkbaar met die van bijvoorbeeld drost Nicolaas Blankaert, eveneens trouw aanhanger van de prins van Oranje, bij de interne calvinisering van Heusden.¹¹⁵ De prinsen van Oranje gebruikten in Brabantse frontiersteden telkens favorieten op sleutelposities om de religieuze situatie in hun voordeel ten goede te doen keren: Johan van Aerssen was daarmee van cliënt tot lokale magnaat uitgegroeid. Vanaf de aanstelling in 1613 is er tevens sprake van geweest dat de drost ‘plaets ofte sessie in den raedtcamer ofte vergaederinge vande magistraet’ heeft gehad (inclusief een sleutel); tot dan toe gold dit alleen in criminele en extra-ordinaire zaken.¹¹⁶

Met de overgang van het bestuur van de stad in 1625 in Spaanse handen kwam vooralsnog een einde aan het bewind van drossaard Van Aerssen over Breda. Zelf zat hij de retorsietijd hoogstwaarschijnlijk in Den Haag uit. Zijn in 1622 gekochte

¹⁰⁸ SAB, OSA inv.nr. 12: AM 1612-24, f. 38-39; NA, NDR inv.nr. 7980, f. 1-2v: d.d. 28-05-1618; de eed werd twee dagen later afgelegd (zie f. 3).

¹⁰⁹ VROA, XXXVIII (1915), I, 115.

¹¹⁰ Met dank aan Dries Raeymaekers: email van 28-10-2009.

¹¹¹ De Roy van Zuydewijn, *Van koopman tot icoon*, 221.

¹¹² VROA, I, 160-161.

¹¹³ NA, Collectie Van Aerssen van Voshol inv.nr. 8: manueel bezit Cornelis Aerssens.

¹¹⁴ Zie verder hoofdstuk vijf.

¹¹⁵ Rosendaal, “‘Arbeyders werckende in den Wijngaert des Heeren’”, 10-19.

¹¹⁶ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 576r.

huis in de Akkerstraat in Breda had hij namelijk in 1625 alweer verkocht.¹¹⁷ Gedurende het interregnum wist hij in de voogdijzaak omtrent Dirk Jan Joostenzone diens moeder dusdanig onder druk te zetten ('volgende sijn heftich aenhouwen') dat zij zich genoodzaakt zag haar huis 'De Liefde' in de Katerstraat (Breda's sjiekste woonbuurt) aan hem te verkopen voor slechts fl.1.200.-. De drost lijkt hierbij geprofitteerd te hebben van zijn machtige positie plus dat hij profiteerde van de algehele depressie: 'ende dat oock de hujsingen midts d'overgaen deser stadt niet halff soo veel weerdich en sijn als die waren voorde selve belegeringe'.¹¹⁸ Van Aerssen verkocht dit huis klaarblijkelijk meteen weer door aan de capucijnen, maar bijna tien jaar later moest hij alsnog achthonderd gulden bijbetalen wegens 'alle de disputen ende pretensien der bagijnen opden hoff ende erve'.¹¹⁹

Of deze drost behalve in naam nog iets betekend heeft voor Breda gedurende het Spaanse interregnum valt zeer te betwijfelen. In elk geval deed hij in 1629 serieuze pogingen hoogschout van de meierij te worden nadat Den Bosch was veroverd.¹²⁰ Twee jaar later kreeg de nieuwe hoogschout, notabene de voormalige Bredase schepen Hendrik Bergaigne, achtduizend gulden als 'courtoisie' (gift) van de gecommitteerden van de baronie van Breda wegens zijn vele diensten.¹²¹ Uit de hoogte van dit bedrag valt op te maken dat deze in de retorsiestrijd de belangrijkste medestander was voor wat betreft handhaving en uitvoering van de rechtspraak. Johan van Aerssen keerde desondanks in 1637 terug naar Breda, zij het niet langer als drost: hij werd meteen benoemd tot burgemeester. Tot aan zijn dood in 1654 zou hij de politieke situatie in Breda blijven domineren en daarmee, met een tussenpoos, bijna vier decennia aan de macht zijn. Door bovendien tegelijkertijd de aanstelling van zijn zoon als drost te bewerkstelligen, ontstond een unieke vader-zoon combinatie die justitie en politie in Breda in een ijzeren greep hield.¹²²

De drost was dus niet wars van enig opportunisme, iets wat in nog sterkere mate naar voren kwam bij de aankoop in 1639 te Breda van huis Ocrum en omliggende terreinen in de St. Jansstraat, het voormalige jezuïetenklooster, voor fl.16.500.-.¹²³ Behalve Ocrum bezat hij door middel van deze transactie tegelijk ook het huis Hertsbeeck, het huis Roscam, het huis 'het cleijn beirken' en het huis 'den roijen voet'. De drost was zonder meer een vermogend man; niettemin was ook deze transactie niet in de haak. Was het niet zo dat de geestelijke goederen in de stad aan de prins van Oranje als heer van Breda toevielen? Zag de president-schepen soms zijn kans schoon om door snel te handelen de zaak bij de magistraat erdoor te drukken, ten nadele van de domeinraad? Diverse aspecten van de koop wijzen in die richting. Om zich enigszins in te dekken was Van Aerssen zo verstandig een schuld van fl. 3.322.-. aan erfpenningen, die de armen van de stad toekwam, op zich te nemen en na enige aandrang in 1641 ook uit te keren. Daarnaast werd hij in tweede instantie gelast een bedrag van duizend gulden te betalen aan issue- en daaldergeld. Dit betekende dat de drost oorspronkelijk had geprobeerd als Bredenaar te worden aangemerkt, maar alsnog de speciale onroerendgoedbelasting voor niet-inwoners van de stad diende te betalen. Deze constructie zou nog decennia la-

¹¹⁷ SAB, ORA inv.nr. 521, f. 87v-88 d.d. 30-07-1622; ibidem, inv.nr. 523, f. 158-159 d.d. 07-06-1625.

¹¹⁸ Ibidem, ORA inv.nr. 524, 5v-7 dd.17-01-1626.

¹¹⁹ Ibid., f. 33c-34 d.d. 28-03-1626; ibidem, inv.nr. 529, f.125-v d.d. 25-05-1635.

¹²⁰ NA, ASG, Lias Loopende inv.nr. 4955: brief magistraat van Den Bosch d.d. 03-12-1629. Hierin wordt hij tevens als de 'gewesen' drost der baronie omschreven, wat zoveel wil zeggen dat hij die functie inderdaad niet meer actief bekleedde.

¹²¹ BHIC, Collectie Pels, inv.nr. 1631 d.d. 18-02-1631.

¹²² Zie verder hoofdstuk twaalf.

¹²³ Ibidem, ORA inv.nr. 531, f.230-231v d.d. 31-03-1639.

ter worden gememoreerd als een ongehoord staaltje van bedrog.¹²⁴ Overigens was niet het hele complex voor hemzelf bestemd maar werd dit gaandeweg opgedeeld. Als vermogend particulier leende hij tevens flinke sommen geld uit, bijvoorbeeld in 1646 fl. 4.800.-. aan koopman Nicolaas Donckers en vijf jaar later fl. 4.000.-. aan Dirk Roovers - beide overigens katholieken.¹²⁵ Het lijkt er verder op dat Van Aerssen het huis Roscam tot zijn privé-woning verkoos en de overige huizen verhuurde; in 1641 liet hij 'uijt sijnen hove' een weg maken die uitkwam op de Molstraat en in 1646 breidde hij, via aankoop van een stuk erf aan de noordkant ervan, het grondbezit eromheen nog verder uit.¹²⁶

Vader Johan en zoon Cornelis van Aerssen overleden allebei korte tijd na elkaar in respectievelijk 1654 en 1651. Zij werden begraven in een nieuw aangelegde familiegrafkelder van 110 voet 'gemaect inden cingel vande groote kercke', een van de grootste en duurste in zijn soort te Breda.¹²⁷ Tegen vier gulden per voet kostte dit bijna vierhonderdvijftig gulden. In 1661 eisten de kerkmeesters nog fl. 886.-. aan begrafeniskosten, inclusief de bouw van de kelder.¹²⁸ Van deze voormalige drost rest verder nog een imposante lijst van voornamelijk Hollandse bezittingen na zijn dood.¹²⁹

Tabel 3.3 Overzicht bezittingen Johan van Aerssen anno 1651

- achterstallige interest; verkochte en aangehoude meubelen en zilver	ca. fl. 60.000.-.
- obligaties op Holland	fl. 85.800.-.
- obligaties op particulieren	fl. 135.700.-.
- ca. 350 gemeten land	fl. 87.500.-.
- het grote huis te Breda (Ocrum) plus andere huizen en land	fl. 12.000.-.
- huis in Den Haag op de hoek van de Kneuterdijk en een klein huis op Noordeinde	fl. 25.000.-.
- juwelen	Memorie
- heerlijkheid Wernhout	ca. fl. 20.000.-.
- tienden	fl. 15.000.-.
- totaal	ca. fl. 441.000.-.

Hoewel al enige decennia werkzaam in Staats-Brabant, behoorde de familie in sociaal-maatschappelijk opzicht tot de hoogste Haagse ambtelijke kringen.¹³⁰ Als Zuid-Nederlandse familie was zij, zoals zovelen uit deze diaspora, zeer succesvol gebleken. Wel moet worden bedacht dat Johans vermogen vooral was ontstaan via erfdelingen: van zijn vader had hij na diens dood in 1627 bijvoorbeeld bijna fl. 85.000.-. geërfd.¹³¹ Ook zijn schoonvader, Johan van der Veken, zat er warmpjes bij. Volgens een studie naar diens leven bedroeg het erfdeel voor Johan van Aerssen tenminste fl. 120.000.-.¹³² De Brabantse bezittingen zouden door de familie nog

¹²⁴ BHIC, Raad van Brabant (RvB) inv.nr. 788.1293.

¹²⁵ SAB, ORA inv.nr. 533, f.387: dd. 29-09-1646; ibidem, inv.nr. 535, f.45: dd. 06-05-1651.

¹²⁶ Ibidem, inv.nr. 532, f.200v: d.d. 04-09-1641; ibidem, inv.nr. 533, f.253v: dd. 09-02-1646.

¹²⁷ Ibidem, inv.nr. 537, f. 152v-153 d.d. 31-05-1661.

¹²⁸ Ibid., f. 152v-153 d.d. 31-05-1661.

¹²⁹ NA, Collectie Van Aerssen van Voshol, inv.nr. 236.

¹³⁰ Zandvliet, *250 rijksten*, 42-43; 147; 163

¹³¹ Ibidem, inv.nr. 123: deling tussen Jacques en Johan van Aerssen d.d. 03-05-1627.

¹³² De Roy van Zuydewijn, *Van koopman tot icoon*, 222-235. Met de financiële afwikkeling wordt nogal gegoed met getallen. Volgens een notitie in de Collectie Van Aerssen van Voshol (inv.nr. 11) bedroeg het vermogen

tot eind zeventiende eeuw worden aangehouden. Huis Ocrum werd pas in 1685 verkocht.¹³³ De status van dit pand (en dat van Hertsbeeck), een van de fraaiste huizen in de stad, was dusdanig dat beide in 1667 ter onderdak werden verhuurd aan de Engelse ambassadeurs tijdens de vredehandel in Breda, zeer tot ongenoegen overigens van een van de toenmalige bewoners.¹³⁴ In 1698 werd de heerlijkheid Wernhout bij Zundert door de domeinraad gekocht voor fl. 16.500.-. Al langere tijd waren er diverse jurisdictiegeschillen geweest, omdat de plaatselijke heer Cornelis van Aerssen steeds meer vrijheden tot zich nam. Reeds in 1682 - in het kader van de afwikkeling van een proces - had hij geprobeerd de prins van Oranje te bewegen de heerlijkheid terug te kopen voor fl. 12.500.-, maar deze toonde hiertoe destijds nochtans 'geen inclinatie'.¹³⁵

Karel Otto van Haastrecht, heer van Drunen, Gansoyen
en Halewynde (1627-1637)

Het Spaanse interregnum bracht uiteraard een wisseling van de wacht om namens de Spaanse vorst toezicht te houden op de veroverde bezittingen. Op 14 augustus 1625 volgde de aanstelling van Karel Otto van Haastrecht tot drossaard, al duurde het ruim een jaar voordat hij de eed aflegde.¹³⁶ De familie Van Haastrecht was vanaf 1554 in het bezit van de heerlijkheid Drunen, gelegen in de Meierij van 's-Hertogenbosch; zelf was hij in 1624 verheven tot heer. De heerlijkheid Gansoyen lag hier iets ten noorden van. Karel was getrouwd met Johanna Roberta de Schietere, vrouwe van Halewynde, die als zodanig goederen bezat in het graafschap Vlaanderen onder de steden van Gent, Kortrijk en Brugge. Zij was een dochter van Nicolaas de Schietere, ridder en heer van Rymstede. De familie Van Haastrecht behoorde in de late Middeleeuwen tot de Bredase elite.¹³⁷ Een broer van de nieuwe drost, jonkheer Godefroy, was domheer van Utrecht en een zuster, Josina, was getrouwd met jonkheer Aarnoult van Raveschot, heer van Capelle en Hendrik Luiten Ambacht.

Voor Van Haastrecht was het drossaardschap waarschijnlijk vooral een erefunctie: als raad van oorlog van 'sijne Majesteit' te Brussel en luitenant-kolonel van een compagnie van 500 'hoochduijtsche' soldaten was hij in de eerste plaats actief krijgshoofd. Of althans, dat wilde hij graag. Zijn legering te Breda was in dat opzicht geen succes; hij verveelde zich en wilde graag actie zien.¹³⁸ Zijn verblijf in Brussel of elders maakte wederom de rol van de lokale plaatsvervanger significant.¹³⁹ Nog geen jaar na zijn eedaflegging gaf hij commissie aan Jan Baptiste de Bons om als zijn stadhouder op te treden.¹⁴⁰ Uiterlijk in 1633 nam mr. Laurentius de Leeuw die positie over, een oud-schepen van Den Bosch die met het overgaan van de stad in 1629 naar Breda was gevlucht.¹⁴¹

van Johan van der Veken nog beduidend meer dan de door De Roy van Zuydewijn veronderstelde fl. 696.600.-, namelijk 150.680 Vlaamse ponden (omgerekend fl. 904.080.-).

¹³³ SAB, ORA inv.nr. 545, f. 110-v d.d. 01-11-1685.

¹³⁴ Ibidem, inv.nr. 538, f. 315v-316 d.d. 09-05-1667.

¹³⁵ NA, NDR inv.nr. 41: notulen domeinraad 9 april 1682.

¹³⁶ SAB, OSA inv.nr. 13: AM 1625-34, f. 54v-56v; eed d.d. 19-11-1626.

¹³⁷ Van Hooydonk, *Bredase elite tussen 1350 en 1550*, 81-83.

¹³⁸ De Cauwer, *Tranen van bloed*, 187.

¹³⁹ ARB, Audiëntiekamer inv.nr. 809/21: lois de Breda 1625-29.

¹⁴⁰ SAB, OSA inv.nr. 13: AM 1625-34, f. 61v-62: d.d. 12-08-1627.

¹⁴¹ SAB, ORA inv.nr. 528, f. 107-v: d.d. 13-01-1633.

Verder was het vooral de positie van schout die in deze jaren op lokaal vlak van belang was in het kader van de retorsiestrijd. Kortstondig werd dit ambt van 1625-26 bekleed door dr. Godevaart (Godefroy) van den Broeck, met als substituut Jan van der Biestraten.¹⁴² Deze medicus lijkt uitverkoren te zijn geweest vanwege zijn lange staat van dienst in de Bredase magistratuur: sinds 1607 was hij onafgebroken schepen geweest. Met twee decennia bestuurservaring in de stad achter zich, kon hij alom rekenen op respect van de ingezetenen en was hij een geschikte figuur om de overgang te leiden. Halverwege 1626 of vanaf 1627 nam een andere katholiek, Cornelis van der Locht, zijn taken over.¹⁴³ Diens vader Dingman was toen reeds burgemeester en een oud-gediende in de Bredase magistratuur; zijn zoon Christiaan zat gedurende het Spaanse interregnum tevens kortstondig als schepen en burgemeester op het pluche. Dingman was overigens getrouwd met Dingne van den Broeck, waarmee deze families (samen ook met die van Hulshout) tot dezelfde inheemse katholieke factie kunnen worden gerekend. In 1629 volgde nog de aanstelling van een stadhouder van de schout.¹⁴⁴

Favorieten en kamerheren

Cornelis van Aerssen, heer van Wernhout (1637-1651)

Afgezien van een kortstondige onderbreking wegens het Spaanse interregnum ging het drossaardschap in 1637 na de reductie over van vader op zoon: Johan van Aerssen maakte plaats voor zijn enig kind Cornelis.¹⁴⁵ De vader was reeds in 1618 in de Baronie met de heerlijkheid Wernhout beleend, maar het was zijn zoon die deze titel actief ging voeren. Zoals al eerder is gebleken deed vader Johan, die inmiddels bijna zestig jaar oud was, in bestuurlijk opzicht geen stapje terug. Wel had hij van de gelegenheid gebruik gemaakt om zijn zoon te bevorderen, evenals dat met hemzelf was gebeurd al die jaren geleden door zijn oudste broer. Later ontkende Johan overigens dat patronage een rol had gespeeld bij de benoeming van zijn eigen zoon. Burgemeester Johan zou zich overigens bij tijd en wijle met het drostambt blijven bemoeien omdat zijn zoon met enige regelmaat ziek was.¹⁴⁶

Cornelis komt, in tegenstelling tot zijn vader, over als een wat zwakke figuur. Het ambitieniveau van de familie bleef desondanks hoog. Zelf trouwde hij met Johanna, dochter van de raadpensionaris van Holland en befaamde literator Jacob Cats. De drost had het ook niet eenvoudig want in de Baronie moest in wezen de complete rechtsorde worden hersteld. Kort na de reductie werden alle schouten eraan herinnerd dat alles nu weer bij het oude was. Maar het kostte Van Aerssen desondanks de nodige moeite de relatieve vrijheid, die de schouten gedurende het Spaanse interregnum gewend waren geweest ongedaan te maken en zijn eigen greep te vergroten. Ook in de omgang met de magistratuur van Breda ontstonden later grote problemen.¹⁴⁷ De drost had samen met zijn stadhouder Daniël Buycx in 1642 een groot complex in de Caterstraat gekocht, dat zes jaar later tussen hen beiden werd opgedeeld.¹⁴⁸ Dit was hetzelfde terrein dat door zijn vader eerder aan de capucijnen

¹⁴² SAB, OSA inv.nr. 13: AM 1625-34, f. 8.

¹⁴³ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 112v.

¹⁴⁴ SAB, OSA inv.nr. 13: AM 1625-34, f. 121v d.d. 04-08-1629 voor mr. Gysbrecht Beckers.

¹⁴⁵ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 4r-v: d.d. 10-10-1637.

¹⁴⁶ Zie verder hoofdstuk acht.

¹⁴⁷ Zie verder hoofdstuk twaalf.

¹⁴⁸ SAB, ORA inv.nr. 532, f. 87 i.m. d.d. 11-06-1642; *ibidem*, inv.nr. 534 f. 123v-124 d.d. 21-01-1648.

was verkocht. De zoon trad daarmee in vele opzichten in het voetspoor van zijn vader zonder hem ooit op enig terrein echt te overvleugelen. Later werd van hem gezegd dat hij het ambt bekwaam had waargenomen, maar vooral zijn eigen beurs gespekt.¹⁴⁹ Mogelijk werd zijn werk echter juist hem fataal:

Hy heeft int reijsen hem soo seer vermoeijt, ende vercout, dat die daerdoor de co-ortse, ende de geelsucht, op den hals gecregen heeft, sulcx hij onder de handen is geraeckt vande doctoren. Doch hoope dat hij genen noot sal hebben.¹⁵⁰

Deze laatste wens was ijdele hoop: binnen een maand stierf hij alsnog.

Proces Hendrik van Aerssen

Evenals zijn vader voor hem probeerde Cornelis van Aerssen het drostambt over te geven op zijn zoon. Cornelis had namelijk een 'acte van survivance' bedongen bij de domeinraad voor zijn zoon Hendrik. Dit betekende dat die op enig moment in de toekomst in het drostambt kon worden aangesteld. Idee hierachter was dat de zoon gedurende een aantal vormende jaren van zijn jeugd zijn vader in het ambt kon schaduwen, om vervolgens bij het bereiken van zijn eigen meerderjarigheid diens taken over te nemen. De acte was afgegeven door Willem II in 1647 toen Hendrik van Aerssen zelf nog geen vier jaar oud was; de boreling was overigens naar Frederik Hendrik vernoemd, die peter van het kind was.¹⁵¹ De dubbele bescherming - cliëntelisme door de Oranjes enerzijds en patronage binnen de familie anderzijds - bleek ditmaal echter niet te werken. De dood van Cornelis van Aerssen op 30 mei 1651 kwam te vroeg om de mantel effectief te kunnen doorgeven. Daarnaast was Hendrik overduidelijk nog te jong om zelfstandig het ambt te bekleden. Niet alleen zijn vaders dood gooide roet in het eten. Het onverwachte overlijden van stadhouder Willem II in het najaar van 1650 had grote staatkundige gevolgen, die uiteraard ook Breda niet ongemoeid lieten.

Op de valreep had Willem II weliswaar nog voor een erfgenaam gezorgd (hoewel geboren na zijn dood), maar diens toekomst zag er allerminst rooskleurig uit. Het jonge prinsje kreeg een trio in de rol van voogd toegewezen: zijn grootmoeder Amalia van Solms, zijn moeder Mary Stuart en zijn oom de keurvorst van Brandenburg. De daadwerkelijke strijd, zowel voor als achter de schermen, speelde zich af tussen de beide vrouwen: de prinses-douarière versus 'hare conincklijke hoocheijt'. In naam van de prins viel hun - grotendeels via de Nassause domeinraad - het benoemingsrecht toe over tal van ambtsbekleders. Het ambt van drossaard werd zodoende inzet van heuse politieke en juridische strijd aan het hof. Op naam van Mary was namelijk - nog voor de dood van Cornelis van Aerssen - op 5 april 1651 een 'acte van survivance' gegeven aan Karel Hendrik (Charles Henry) van den Kerckhoven, baron van Wotton. Ook deze was trouwens nog minderjarig: het ambt zou tot aan zijn meerderjarigheid worden waargenomen door zijn vader Johan.¹⁵²

Dit nu was koren op de molen van Mary's critici want Johan Polyander van der Kerckhoven, heer van Heenvliet was, behalve luitenant-houtvester van Holland,

¹⁴⁹ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 57v (punt 884-888): 'de profijten daarvan, die vrij groot sijn geweest, deselve en sijn niet gecomen ten voordeele van Sijn Hoocheijt, maer t'sijnen eijgen beurs'.

¹⁵⁰ NA, NDR inv.nr. 7938, f. 331r, d.d. 28-03-1651.

¹⁵¹ De jongen werd op 21 december 1643 gedoopt in de Grote kerk. Voor het peterschap, zie punt 1507 uit de aangehaalde deductie.

¹⁵² NA, NDR inv.nr. 7980, f. 109r-110r: d.d. 05-04-1651.

tevens superintendant (oppermeester) van het hof. Hij had een belangrijke rol gespeeld in de oorspronkelijke huwelijksonderhandelingen in Engeland tussen prins Willem en Mary Stuart. Haar eigen keuze was aldus allesbehalve onpartijdig; daarnaast werd hij door velen als een parvenu gezien.¹⁵³ Ook de familie Van der Kerckhoven was overigens, net als de Van Aerssens, van zuidnederlandse origine: in dat opzicht valt de Hollandse dominantie van de hoogste bestuursambtenaren in generaliteitsland Brabant dus wel mee. Zijn vader was een befaamd theoloog geweest in Leiden. Diens zoon was al vroeg in de gunst van Frederik Hendrik gekomen en werd jagermeester en luitenant-houtvester van Holland en West-Friesland. In 1627 kocht hij de heerlijkheid Heenvliet (bij Geervliet) in Holland.¹⁵⁴ Zijn tweede huwelijk in 1640 met Catherine Wotton, lady Stanhope bracht hem nog hogerop in hofkringen; zij was de gouvernante van Mary Stuart. Vanaf dat moment zou Van den Kerckhoven een belangrijk intermediair tussen het Oranjehuis en Engeland worden. Hij was zonder twijfel de voornaamste steunpilaar voor Mary in de Republiek na de dood van Willem II en daarmee tevens een belangrijke intrigant achter de slechte verhoudingen tussen haar en Amalia van Solms.

De Van Aerssens, gesteund door hun brede familienetwerk, bonden desondanks openlijk de strijd aan. De voogden van Hendrik van Aerssen mochten er zijn en vormden in dat opzicht een sterrenteam van advocaten: zijn oom Jacques (oud-president van de Raad van Brabant), zijn oom Johan (heer van Triangel raad bij de Raad van Brabant) en tenslotte Jacob Cats (raadpensionaris van Holland, met wiens dochter Cornelis van Aerssen getrouwd was geweest). In hun claim wisten zij zich aanvankelijk gesteund door Amalia, die zeer geïnteresseerd was in dit juridische steekspel om er haar eigen voordeel mee te doen. Hier stond de Engelse prinses Mary tegenover met de sterkste claim van allemaal. Haar sterke positie reikte terug op de eigenlijke onderhandelingen over een huwelijksverbintenis tussen het Engelse koningshuis en prins Willem in 1641.

Ook vorsten kennen zo hun internationale rangorde en hierin stonden de Oranjes beslist een aantal treden lager dan de Stuarts. De delegatie vanuit de Republiek moest in eerste instantie een akkoord sluiten over de tweede dochter van koning Karel I, aangezien de oudste voorbestemd leek aan de Spaanse kroon te worden gelieerd. In 1641 wist de Nederlandse delegatie alsnog de hand te leggen op Mary nadat de Engelse koning overstag was gegaan en tevens een politieke alliantie nastreefde.¹⁵⁵ Voor dit voorrecht moest men vanuit de Republiek wel dieper in de buidel tasten. In plaats van de oorspronkelijke vijftig à zestig duizend gulden kwam Mary's jaarwedde nu op een vorstelijke som van tienduizend pond sterling, oftewel ongeveer honderdduizend gulden.¹⁵⁶ In de huwelijksvoorwaarden werd gestipuleerd dat de prinses, om zich verzekerd te weten van dit bedrag, bij het overlijden van haar man de vrije beschikking kreeg over de ambtsbegeving van die Nassause domeinen die de titel van hertogdom of graafschap droegen.¹⁵⁷ In een codicil op de huwelijksvoorwaarden in 1649 werden die gebieden en landerijen, die als een soort onderpand voor de jaarwedde kunnen worden beschouwd, nader omschreven en de baronie van Breda was hierbij inbegrepen. Het recht van collatie (de begeving van ambten) stond er echter niet met zoveel woorden in.

¹⁵³ Groenveld, 'Verdicht verleden.', 305-306.

¹⁵⁴ 't Hart, *Historische beschrijving Heenvliet*, 207-219.

¹⁵⁵ Groenveld, 'Frederik Hendrik en de Stuarts, 1640-1647', 13-16.

¹⁵⁶ Geyl, *Oranje en Stuart*, 16-17. De som geld werd vastgelegd in het vierde artikel van het huwelijksverdrag (zie punt 81 uit de deductie).

¹⁵⁷ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 25v (punt 96).

Velen, onder wie Amalia, beschouwden het jonge prinsje als de enige rechtmatige erfgenaam en niet Mary, wier invloed men zoveel mogelijk wilde beperken en het liefst teruggedrongen zag tot die van veredelde min in plaats van een soort regentes. Mary had inmiddels wel twee uitspraken van het Hof van Holland - in 1652 en 1653 - achter haar naam, waarin zij in het recht van collatie werd bevestigd en een van de Hoge Raad ter nadere bevestiging hiervan.¹⁵⁸ Het drossaardschap was al die tijd onvervuld geweest en werd tijdelijk waargenomen door stadhouder Daniël Buycx: het tijdelijke werd echter in 1653 definitief. Maar nu kwamen de Van Aerssens met hun oude claim: de 'acte van survivance' voor Hendrik was in de tussentijd zeker niet verjaard, hij was alleen niet ingewilligd. Over de rechtszitting die hierop volgde zijn we zeer uitvoerig geïnformeerd, met name dankzij de 'deductie' (of het betoog) van advocaat Willem van Kerkhoven en procureur Pieter Vink namens de domeinraad van maar liefst 1700 punten, waarop het navolgende is gebaseerd.¹⁵⁹

De voogden van Hendrik van Aerssen twijfelden ernstig aan de rechtmatigheid van Mary om te beschikken over de collatie inzake Breda. Stad en land waren tenslotte een Baronie en geen hertogdom of graafschap, zoals was voorgeschreven.¹⁶⁰ In het kennelijke besef dat dit als juridisch argument spijkers zoeken op laag water was, omkleedden zij dit door te wijzen op de onduidelijkheden tussen de huwelijksvoorwaarden en de latere codicil, en betrokken hierbij bovendien ook de hoogte van de jaarwedde. De procureur van de domeinraad verdedigde zich hiertegen door te wijzen op de waardigheid die een prinses bezat 'ende niet dat men haer soude assigneren op een boerengeheucht, clooster, ofte geestelijcke landen ende incomen'.¹⁶¹ Dit was een verwijzing naar een eerder voorstel van Amalia, aan Mary het inkomen van Prinsenland (fl. 50.000.-. per jaar) en Hulsterambacht (fl. 36.000.-. per jaar) toe te kennen. Amalia probeerde daarmee Mary's politieke invloed zo gering mogelijk te houden: het eerste omdat 'daer niet als een boerenschout, ende heemraden ofte schepenen en vielen te versetten' en het tweede omdat het slechts geestelijk goed was. Mary had zich wat dit betreft overigens reeds van haar goede kant getoond door in 1653 - na de eerste ronde van rechtszaken - een akte te laten opstellen, waarin zij verklaarde genoeg te nemen met het inkomen (en de collatie) van de baronie van Breda, het graafschap Buren en de heerlijkheden in het Westland. Op deze wijze nam zij genoeg met slechts fl. 47.800.-. en zag zij bovendien verder af van haar rechten in het overige deel. Ook de voogden benadrukten weer dat men niet vond dat Mary 'in actuele possessie' was, maar slechts tot de last van de erfgenamen handelde.

De tegenpartij was al met al minder overtuigd van haar goedertierendheid. Zoals gebruikelijk brengt een rechtszaak al gauw het slechtste in een mens naar boven. Zij beweerden dan ook dat 'de hant van haer waerde man bij haer behoorde inviolabel, ende onverbreeckelick gehouden te werden' (punt 334), 'temeer omdat sij vrouwe soo grootelick van hem soude sijn gebeneficeert' (punt 335).¹⁶² Dit waren met recht 'scandaleuse en infaeme' beweringen met de suggestie dat zij het codicil aan hem had gedictieerd en niet verstandig om in een rechtszaak te bezigen. Het tweede belangrijke punt van aanval was meer juridisch omkleed en gold de rechts-

¹⁵⁸ Vonnis Hof van Holland d.d. 25-02-1652 en 31-01-1653; vonnis Hoge Raad d.d. 04-04-1653.

¹⁵⁹ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 21r-94v: 'deductie' gepresenteerd aan de Hoge Raad. Het document is niet gedateerd, maar is vermoedelijk van 1657 of 1659.

¹⁶⁰ *ibidem*, 25v (punt 97-98).

¹⁶¹ *ibidem*, 30v (punt 225).

¹⁶² *ibidem*, 35v.

geldigheid van een ‘acte van survivance’. Eenmaal afgegeven, kon zij volgens de voogden niet meer worden herroepen en moest Mary dus wel haar goedkeuring verlenen aan een eerder gemaakte afspraak door haar man. De prinses op haar beurt achtte zich hier duidelijk niet aan gebonden. Zij voelde zich gesterkt door het feit dat de vorige drossaard als ambtsdrager was overleden zonder het ambt daadwerkelijk aan zijn zoon door te geven. De desbetreffende acte gaf iemand op persoonlijke titel dan wel ‘droict a l’office’, maar niet zonder nadere bevestiging hiervan die dus door zijn vroegtijdig overlijden ontbrak.¹⁶³ De procureur onderbouwde dit punt door te verwijzen naar diverse vergelijkbare gevallen waarin inderdaad iemand anders was benoemd ondanks de aanwezigheid van een soortgelijke akte. Na afloop van deze rechtszitting stuurde hij hieromtrent nadere precedentes op.¹⁶⁴ Tevens gaf hij, volgens de wetten van de logica, nog een chronologische redentatie. Aangezien de akte stamde uit 1647 en het codicil uit 1649 kon het toch niet zo zijn dat de eerste boven de laatste moest worden gesteld, ‘want en heeft sijn Hoocheijt deselve niet gegeven omme daarmede hare conincklijke Hoocheijt te willen prejudiceeren in haer recht van collatie’ (punten 748 en 749).¹⁶⁵

Gezien de diverse eerdere gerechtelijke uitspraken, die alle in het nadeel van de voogden van Van Aerssen waren uitgevallen, bracht de procureur van de domeinraad tevens ter sprake dat deze familie door middel van een verdragingsstactiek het er vooral op gemunt leek te hebben definitieve besluitvorming nodeloos te rekken. De bedoeling hierachter kan gelegen hebben in het feit dat men wilde wachten totdat Hendrik meerderjarig was en deze eventueel zelfstandig stappen kon ondernemen. Een meer plausibele reden - en daarmee dramatische ontknoping van het hele verhaal - lijkt echter geweest te zijn dat de desbetreffende ‘acte van survivance’ van 7 augustus 1647 nooit lijkt te hebben bestaan! Als cruciaal bewijsstuk werd zij in elk geval nooit geproduceerd, waarvoor diverse excuses inclusief een verhuizing werden aangevoerd.¹⁶⁶ De procureur ging zelfs zover te vermoeden dat de afspraak waarschijnlijk nooit het mondelinge stadium was gepasseerd en tot stand was gekomen gedurende een bezoek van Frederik Hendrik ten huize van Cornelis van Aerssen (de prins was tenslotte peter van de jongen). Hij vroeg daarom op zijn minst om een voorlopige uitspraak ten gunste van zijn cliënte, aangezien de tegenpartij er alleen maar op uit leek haar te willen frustreren. Als extra argument bracht hij daarbij ter sprake dat recht en orde in de Baronie al te lang hadden geleden onder deze affaire.

Op 23 april 1657 werd de claim van de Van Aerssens door commissarissen uit de Hoge Raad alsnog ongeldig verklaard. De voogden van Hendrik namen hier geen genoegen mee en eisten vervolgens een uitspraak van het voltallige college. Dit gebeurde op 31 juli van dat jaar, maar nog was de rechtsgang niet ten einde en werd om mandement van revisie (hoger beroep) gevraagd. Dit werd uiteindelijk op 19 juli 1661 verleend: de raadsheren van de domeinraad schreven nog de volgende dag aan Amalia. Mary was inmiddels overleden, waardoor de politieke situatie aan het hof drastisch was gewijzigd. De domeinraad zag alvast ‘grote bedenkelijkheden’ bij het meehelpen van haar verdediging.¹⁶⁷ Amalia reageerde enkele dagen later vanuit Turnhout dat zij zich dit goed voor kon stellen: zij was tenslotte oor-

¹⁶³ *ibidem*, f. 39r (punt 416 e.v.).

¹⁶⁴ *ibidem*, f. 95 e.v.

¹⁶⁵ *ibidem*, f. 52r.

¹⁶⁶ *ibidem*, f. 82v-83 (punt 1507 e.v.).

¹⁶⁷ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 11r: d.d. 20-07-1661.

spronkelijk noch in het proces, noch in de sententie partij geweest.¹⁶⁸ Ook de opvatting van de tegenpartij dat de prins, als erfgenaam van zijn moeder, nu werd gedagvaard kwam haar vreemd voor. Gelukkig meenden de advocaten in hun voorlopig advies de oplossing gevonden te hebben: twee vormfouten in de dagvaarding. Deze was gesteld op een zaterdag ‘ ‘t welck geen rechtdach voor den hoogen raedt en is’ en er bleken slechts tien dagen te zitten tussen de datum van het afschrift en de uiterste inlevertermijn voor een reactie, in plaats van de voorgeschreven veertien dagen.¹⁶⁹ De rechtsregels boden zodoende alsnog uitkomst uit een allerwegen slepend proces.

En hoe liep het verder af met Hendrik van Aerssen, om wie het allemaal begonnen was? Nog in 1663 werd een vruchteloze poging ondernomen de twee gerechtelijke partijen het onderling met elkaar eens te laten worden, vermoedelijk op basis van enige financiële tegemoetkoming voor Hendrik van Aerssen. Die stierf waarschijnlijk begin 1671 te Breda, nadat hij in 1669 zijn testament had opgesteld.¹⁷⁰

Karel Hendrik van den Kerckhoven, heer van Heenvliet en
baron van Wotton (1653-1674)

Gedurende bijna een decennium vanaf begin jaren vijftig domineerden interne strubbelingen de domeinraad en het hof: voor Breda, en meer speciaal de positie van drost en stadhouder, had dit alles verstrekkende gevolgen. De dood van drossaard Cornelis van Aerssen in 1651 zorgde al meteen voor juridische problemen: de ‘poursuite van alle executien’ was stil komen te liggen. Dit was een onvoorzien gevolg van het feit dat de drost inmiddels tevens schout van Breda was.¹⁷¹ Ondanks aandrang van derden, weigerde zijn substituut zomaar een handtekening onder allerlei papieren te zetten ter bevordering van de rechtsgang, reden waarom de ‘practisijns’ van de stad zich tot de magistraat hadden gewend die vervolgens de domeinraad had ingelicht.¹⁷² De stad forceerde dus een klein beetje de hand van de laatste, die moest erkennen dat het dispuut over de benoeming van een nieuwe drossaard langer duurde dan verwacht: op 30 juni 1651 werd Daniël Buycx daarom alvast provisioneel benoemd.¹⁷³ Vanwege de grote gevolgen die diens benoeming uiteindelijk zou krijgen, is het van belang de exacte formulering ervan nader weer te geven:

als hebbende deselve ampten tot noch toe ende lange jaren wel ende naer behooren als stadthouder bedient ende waergenomen soo bij absentie als in presentie vande respective drosten ... gecontinueert ... omme de voorn. ampten [drossaard, schout en stadhouder van het leenhof] als stadthouder provisionelijck waer te nemen ende bedienen.

¹⁶⁸ *ibidem*, f. 12r-v: d.d. 23-07-1661. De brief is enigszins curieus gericht aan ‘die van den Raede ende Reeckeninghe vande prince onsen soons soone etc.’.

¹⁶⁹ *ibidem*, f. 15 e.v.

¹⁷⁰ SAB, ONA inv.nr. 199, f. 19-20 d.d. 20-05-1669. Blijkens het testament sloot hij zijn twee oudste zusters, Elizabeth en Jana, uit. Een jongere zuster, Maria van Aerssen (getrouwd met N.N. Junius) kreeg fl. 10.000.-; dit gold eveneens voor Anna van Aerssen, vrouwe van Sterrenburgh; Amerentia van Aerssen (een zuster) eveneens fl. 10.000.-. De overige goederen werden gedeeld door al zijn erfgenamen uitgezonderd de twee oudste zusters. Aan het armkinderhuis moest door hen nog fl. 300.- worden gegeven en aan Charel de Montagne te Leiden fl. 200.-.

¹⁷¹ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 115r: brief magistraat d.d. 21-06-1651.

¹⁷² *ibidem*, f. 116r d.d. 20-06-1651. Ondertekend door Joh. Cools, Ant. Lipsius, Joh. Laerhoven, P. Reijssers, Con. Boenders, J.H. van Nederveen, S. Sgrauwen en J. van den Couwenberch.

¹⁷³ *ibidem*, f. 120r-v: commissie (niet gedateerd); voor bevestiging datum zie f. 121v.

Voorlopig werd de beslissing genomen hem tijdelijk het drostambt te laten waarnemen; een opwaardering dus ten opzichte van zijn eigenlijke positie als lokale stadhouder. Deze ad-hoc regeling kreeg steeds meer een permanent karakter door de aanhoudend juridische impasse aan beide hoven in Den Haag. Bijna twee jaar later, op 9 april 1653, werd Buycx zodoende definitief aangesteld als stadhouder van het drostambt; twee weken daarna legde hij de desbetreffende eed af. Weer twee maanden later gaf prinses Mary te Breda, nadat zij juridisch in haar recht van collatie was bevestigd, de definitieve aanstelling als drost aan Van den Kerckhoven met tijdelijke waarneming door zijn vader Johan of diens substituut (de jongen was pas twaalf jaar oud).¹⁷⁴ Zes jaar later bij zijn meerderjarigheid ontving hij zijn commissie en legde diezelfde dag nog de eed af.¹⁷⁵ Bij die gelegenheid troffen hij en Buycx, onder het wakend oog van zijn vader, een onderlinge regeling over de waarneming van het ambt. Van den Kerckhove, als 'eerste edelman vande bedcamer van sijne Hoocheijt', had het te druk met het begeleiden van de universiteitsgang van de prins in Leiden om zich persoonlijk in Breda te komen vervoegen: desondanks waren 'alle gagies tractementen en pensioenen' voor hem bestemd. Voor wat betreft de verdere rechten en emolumenten (voornamelijk de breuken) mocht Buycx de helft behouden, terwijl hij het restant elke drie maanden diende op te sturen. Verder waren alle kosten en onkosten voor eigen rekening, moest hij goede 'notitie' houden en 'voorders sal [hij] trachten ende alle devoiren aenwenden omme alle disputen questien ende clachten van die van het classes soo veel doenlick te helpen accomoderen ende uijt de wege te leggen ten eijnde alles in ruste ende vrede soo inde kercke als magistraet mach werden gehouden'.¹⁷⁶ Met dit laatste wordt reeds duidelijk waar de problemen in het besturen van Breda in die jaren hoofdzakelijk moesten worden gezocht. De grote rol die Buycx vanaf het begin werd toegedicht, laat tevens zien dat Van den Kerckhoven feitelijk niet geïnteresseerd was in het drostambt. Van hem zijn ook nauwelijks interventies in Bredase aangelegenheden bekend, behalve wanneer het hofzaken betreft zoals assistentie bij het innen van de curialiteiten. 'Ende daer het hapert, sal ick ofte wel mijnen stadhouder met d'heer Zuerius [de rentmeester] ter plaetse gaen, ende alles, soo veel doenlijck, ten besten dirigeren ten eijnde eene somme van 24.000 gulden werde toegestaen'.¹⁷⁷ Als het om geld ging, was de parvenu Van den Kerckhoven er telkens als de kippen bij. Diens inhaligheid blijkt wellicht tevens uit zijn extravagante graftombe door Rombout Verhulst in de Pieterskerk te Leiden.

Stadhouder Daniël Buycx (1651-1660)

Al met al fungeerde in de jaren na 1651 (en mogelijk al enige tijd daarvoor) Daniël Buycx *de facto* als de drossaard. Precies in dit verschil - de facto versus de jure - school de kern van het destijds gerezen en later ontspoorde probleem: de juridische verhouding tussen drost en zijn plaatsvervanger aan de ene kant en de magistraat aan de andere. Buycx was vanwege het machtsvacuüm binnen de domeinraad in 1651 slechts bij provisie aangesteld om als stadhouder het ambt van drossaard waar te nemen. Tot zover was er niets nieuws onder de zon: Buycx was namelijk al in

¹⁷⁴ ibidem, f. 127r-128v: d.d. 21-06-1653.

¹⁷⁵ ibidem, f. 132r-134v: d.d. 25-09-1659; ibidem, f. 136 (eedaflegging).

¹⁷⁶ ibidem, f. 137r-138r: d.d. 09-10-1659.

¹⁷⁷ ibidem, inv.nr. 7948, f. 401r-v: brief C. Kerckhoven de Wotton d.d. 20-12-1662.

elk geval sinds 1638 stadhouder.¹⁷⁸ Hij was bovendien een ervaren bestuurder. Sinds circa 1616 was hij schout, kastelein en rentmeester van Loenhout geweest en rond 1633 secretaris van Baarle geworden. Van 1637 tot 1639 was hij eerst nog korte tijd schepen van Breda, alvorens de secondant van drost Van Aerssen te worden. Zowel zijn vader als een broer waren eveneens de lokale stadhouder geweest. Aanvankelijk hield Buycx zich gedeisd in zijn dubbelrol van waarnemend drossaard en fungerend stadhouder 'totdat hij door 't aenraeden, en hulpe sijner vrienden, die hij veele aldaer doen hadde, allenxkens daer [in de magistraat] ingecroopen is, niettegenstaende dat de meeste leeden vande magistraet daertegen protesteerden.¹⁷⁹ Hoewel formeel geen deel uitmakend van het Bredase stadsbestuur en slechts te houden 'voor particuliere ende domestijcque dienaren van de drossaet', ging Buycx letterlijk op de stoel van de drossaard zitten en werd zo het nieuwe, dertiende lid (naast de tien schepenen, de griffier en de drost). In de ogen van de magistraat was daarmee, behalve een onwettige, tevens een onwenselijke (en naar zou blijken onhoudbare) situatie ontstaan: de stadhouder bleek nu over dezelfde rechten te beschikken als de drossaard en in feite was er dus een tweede drossaard gecreëerd. Ter verdere bestendinging van deze nieuwe situatie ontving Buycx bovendien in 1653 inderdaad een commissie die hem volmacht verschafte om, hoewel in naam slechts stadhouder, als drossaard te opereren gedurende de minderjarigheid van de nieuwe drossaard.¹⁸⁰ De magistraat was weliswaar meteen naar diens vader gestapt wegens de toegang die dit Buycx verschafte tot zijn vergaderingen, maar deze had hun verzekerd dat dit maar slechts voor een paar maanden was - waarmee de heren slechts 'onder expresse protestatien' hadden ingestemd.

Hoewel zijn aanstelling voor een hoop onenigheid had gezorgd, lijkt Buycx vooral het instrument van derden te zijn geweest. Zelf had hij zich buiten het college van de magistraat gehouden 'tot dat hij door t'aenraeden, en hulpe sijner vrienden, die hij veele aldaer doen hadde, allenxkens daer ingecroopen is.'¹⁸¹ Reeds in 1653 verzocht hij de domeinraad om zijn eigen substituut te mogen aanstellen 'mits de dagelijcxte voorvallende besoignes in verscheijde plaetsen, soo binnen deselve stadt als elders'. Hij bracht speciaal het tweede instructie-artikel van het drostambt in herinnering, waarin van hem werd verlangd de wegen zoveel mogelijk van allerlei gespuis te vrijwaren; van hem kon daarentegen niet verwacht worden overal tegelijk te zijn.¹⁸² Buycx klaagde er tevens over dat hij door de andere schouten en vorsters nauwelijks op de hoogte werd gehouden van delicten.¹⁸³ Het verzoek werd ingewilligd maar 'tot sijne laste ende pereijckele': de domeinraad was niet bereid hier extra geld voor uit te trekken.

De stadhouder raakte ondertussen in toenemende mate lichamelijk ongesteld: hij kampte, evenals Cornelis van Aerssen, met fysieke problemen. In zijn keuze voor zijn neef Johan Ryers als substituut (in elk geval vanaf 1657) had hij bovendien 'eenich misnoegen gespeurt in verscheijdene persoonen', hoewel hem niet duidelijk was waarom. Hij verzocht (en kreeg) bij nadere acte toestemming dat het deze substituut tevens werd toegestaan bij gelegenheid 'sowel inde politycque affairen

¹⁷⁸ SAB, ORA inv.nr. 531, f. 133r-v d.d. 08-09-1638.

¹⁷⁹ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 576r-588v: 'deductie ... annopende het ampt van substituijt'; niet gedateerd, maar apostille domeinraad d.d. 16-01-1662.

¹⁸⁰ ibidem, f. 121v-123v d.d. 09-04-1653.

¹⁸¹ Idem, f. 579r.

¹⁸² Idem, f. 553r: niet gedateerd, maar appointment d.d. 23-06-1653 (zie verder ook f. 552).

¹⁸³ NA, NDR inv.nr. 7984, f. 87: niet gedateerd, maar met apostille van 23-06-1653.

int collegie als andersints' op te treden.¹⁸⁴ De magistraat wist dit echter snel ongedaan te maken door alsnog hiertegen te protesteren bij prinses Mary.¹⁸⁵ Buycx opeerde inmiddels niet langer alleen: zijn broer Johan was schepen geworden en dit gold tevens voor Michiel Ryers, wiens moeder een zuster van Buycx was. Dit verklaart waarschijnlijk ook de tegenstand die hij ondervond bij de aanstelling van Johan Ryers als zijn substituut. Buycx probeerde sinds halverwege de jaren vijftig, na het overlijden van vader en zoon Van Aerssen, duidelijk een eigen coterie van familieleden om zich heen te vergaren. Hier, op het terrein van inmenging in het stadsbestuur (zowel direct als indirect), school het grote gevaar van zijn aanstelling - iets wat de magistraat duidelijk vroegtijdig had onderkend.

Wellicht ingegeven door deze interne versterking van zijn positie keerde Buycx zich tegen zijn voormalige beschermheer - ofschoon die reeds was overleden. Na de dood van Cornelis van Aerssen, heeft Buycx bij de Raad van Brabant geprobeerd een reeks uitgaven in zijn functie aangegaan op diens nazaten te verhalen.¹⁸⁶ Dit vertelt iets over de groeiende onhebbelijkheid van zijn persoon die nu zelfs bereid was zijn gelijk te halen bij de doden. Voor het overgrote deel slaagde hij hier niet in wegens gebrek aan bewijs; de nazaten spraken dan ook schande van een 'frivoole, ende ongefondeerde reeckeninge'. De stadhouder kwam in totaal met een twintigtal posten ter hoogte van een paar duizend gulden. Niets was hem daarbij te gek om op te voeren: behalve een deel van de inkomsten van de drossaard bijvoorbeeld een tinnen fles van vijf gulden, plus de aanschaf van twee nieuwe pistolen en twee rapieren voor zijn persoonlijke veiligheid. Buycx overspeelde hiermee overduidelijk zijn hand; de tegenpartij wees er fijntjes op dat het toch niet zo kon zijn dat, 'bij aldien imande daermede soude mogen volstaen met simpelijck te seggen dese ofte die persoon mij dit ende dat belooft', men Buycx op zijn woord diende te geloven.¹⁸⁷

De stadhouder werd daarom op bijna elk punt in het ongelijk gesteld en beging hij nog het affront te beweren dat de zoon van de drossaard, Johan van Aerssen, hem persoonlijk nog vijf gulden schuldig was! De verdediging, aangevoerd door een oud-president van diezelfde Raad van Brabant, Jacques van Aerssen, was diep verontwaardigd. De stadhouder diende zich te schamen voor deze bewering: hoe kon het ooit gebeuren dat 'een persoon van soodanigen qualiteijt ende middelen' als Van Aerssen, bij iemand anders vijf gulden zou hoeven te lenen? De rechtszaak moet hem aan prestige vele malen meer hebben gekost dan de uiteindelijke zestien gulden en een paar stuivers die hij alsnog terugkreeg.

Stadhouder Goswinus van Bernagie (1660-1676)

De problemen in de ambtsbediening van Buycx gingen niet onopgemerkt aan de domeinraad voorbij en leidden uiteindelijk 'midts den hoogen ouderdom, ende onbequaemheijt, mitsgaders de dagelijcx groote clachten die ons van tijt tot tijt, soo vande kerckenraet, als insonderheijt vande magistraet, bij schrijvens en mondelinge sijn gedaen' in najaar 1660 tot zijn vervanging door advocaat Goswinus van Bernagie.¹⁸⁸ Zoals hierboven bleek, was Buycx er echter de man niet naar om stilletjes

¹⁸⁴ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 554r-v: niet gedateerd, maar appointement d.d. 08-10-1658.

¹⁸⁵ *ibidem*, f. 582r-v.

¹⁸⁶ BHIC, RvB dossier 788.1242.

¹⁸⁷ *ibidem*, deductie (punt 46).

¹⁸⁸ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 556r-557v: d.d. 19/29-10-1660 te Whitehall, getekend door Catherine Chesterfield en Charles Kerckhoven de Wotton.

te gaan. De Raad van Brabant verleende hem mandement van maintenue van zijn ambt, dat hij vervolgens aan de magistraat presenteerde. Zelfs de notaris die hem hierbij hielp had desondanks zijn twijfels over de positie van de lokale stadhouder, die zichzelf een half jaar na dato in elk geval nog altijd zo noemde '(stadthouder soo hij seijde)'.¹⁸⁹ Na een nadere akte van prinses Mary erkende de magistraat echter niemand anders dan Bernagie als lokale stadhouder.

Goswinus van Bernagie was de zoon van Pieter van Bernagie en telg uit een van Bredaas meest vooraanstaande regentengeslachten in de zeventiende eeuw. Opvallend bij zijn aanstelling is wederom de wijze waarop deze geschiedde en de problemen die dit vervolgens veroorzaakte. In eerste instantie lijkt zijn benoeming te zijn geregeld door Catherine Chesterfield 'met kennisse ende goetvinden van vrouwe Catherine Stanhope, gravinne van Chesterfield, onse vrouwmoeder' en Charles Henry van der Kerckhoven. De drossaard van Breda had zo via zijn vrouw/moeder en schoonmoeder achter de schermen aan de touwtjes getrokken. Pas vier dagen later werd dit document door prinses Mary bevestigd.¹⁹⁰ Dit was op zijn zachtst gezegd een ongebruikelijke gang van zaken, alhoewel reeds eerder sprake was van de invloedrijke rol van lady Stanhope. Bredase benoemingen waren in elk geval inmiddels deel gaan uitmaken van het Engelse hofleven. Was het echter ook wettig en was hier mogelijk zelfs niet sprake van een vervalst document? Het overlijden van prinses Mary in 1661 maakte aan alle onduidelijkheid, voorlopig althans, een eind want de nieuwe stadhouder verzocht een bevestiging van zijn aanstelling door prinses Amalia.¹⁹¹ Dit had ten gevolge dat door de blijvende absentie van de drossaard te Breda een nieuwe confrontatie tussen de stadhouder en de magistraat niet lang op zich liet wachten. Bernagie meende op dezelfde voet voort te kunnen gaan als zijn voorganger Buycx, die een speciale regeling had getroffen omtrent de waarneming van het drossaardschap. Daar was echter geen sprake meer van nu de drossaard weer in functie was - zij het afwezig.

In een brief aan griffier Buysero bracht burgemeester Willem Snellen al gauw ter sprake dat Bernagie 'soude wel willen alreede als drossaert getracteert worden'. De Engelse acte was volgens hem bovendien 'plausible ... ter handt gestelt (soo ick verstaet) onder een renvers, dat hij sich daer niet mede en soude tegen haer ofte haere soon behelpen'.¹⁹² Bernagie had zijn commissie echter laten bevestigen door Amalia in Turnhout. Snellen vertrouwde het zaakje duidelijk niet; de kwestie van het stadhouderschap van Breda was bovendien enigszins geëvolueerd. Onder Buycx had de magistraat vooral moeite met diens dubbelrol die voor onduidelijkheid zorgde over zijn aanwezigheid ('sessie') ter vergadering. Bernagie achtte zich hoe dan ook gelijkwaardig aan de drossaard 'ende dienvolgende oock de preseancie, soo wel voor den president ende burgemeesteren, als alle de schepenen niet alleen op 't stadthuys in alle vergaederingen aldaer, maer oock in alle publicque maeltijden, begraeffnissen, ende andere bijeencompsten'.¹⁹³ De magistraat op zijn beurt vergeleek de huidige situatie met een monstrueus tweehoofdig lichaam. Bernagie claimde bij absentie van de drossaard, evenals Buycx, een stem in alles te hebben maar beschikte nochtans slechts over een particuliere commissie van de drossaard. Snellen bracht verder in herinnering dat de situatie met Buycx slechts was getoleerd wegens diens 'credith bij de heer van Heenvliet'. Sinds zijn definitieve aan-

¹⁸⁹ SAB, ONA inv.nr. 180, f. 19-20 d.d. 14-03-1661.

¹⁹⁰ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 557r-557v d.d. 23-10/03-11-1660.

¹⁹¹ *ibidem*, f. 558r-v: niet gedateerd, maar appointment in marge d.d. 01-07-1661.

¹⁹² *ibidem*, f. 566-567: Willem Snellen aan Buijsero d.d. 02-11-1661; hierachter gebonden een rekest van de magistraat aan Amalia van dezelfde datum: f. 568v (de brief zit achterstevoren ingebonden).

¹⁹³ *ibidem*, f. 576 e.v.

stelling in 1659 was er echter een gesprek geweest tussen de drossaard en de magistraat waarin de laatste om 'een maent twee ofte dri patientie' was verzocht maar met belofte tot 'contentement' van zijn positie.

Vervolgens was met Bernagie afgesproken dat deze slechts in zaken die het drostschap raakten als eerste zijn stem zou uitbrengen; voor het overige diende hij zich verre te houden van kwesties die in de magistraat werden besproken. Dit was een paar maanden lang goed gegaan maar wat wilde het geval? Buycx had langzaam maar zeker familieleden om zich heen verzameld en was daarmee de kern van een eigen factie gaan vormen. De stadhouder was daarmee steeds meer partij geworden in stadszaken. De vader van Goswinus, Pieter van Bernagie, zat al sinds 1637 onafgebroken in het stadsbestuur (laatstelijk als president-schepen), in welke hoedanigheid hij in toenemende mate de behoefte had gevoeld zijn zoon in bestuurszaken te betrekken en diens stem te vragen - dit tot groot ongenoegen van de magistraat. Was Buycx nog via een achterdeur de magistraat ingekropen, voor Bernagie werd nu de voordeur wagenwijd opengezet.

De magistraat vreesde verdere aantasting van zijn positie, zeker aangezien president Bernagie zojuist richting Den Haag was vertrokken en daar ongetwijfeld zijn versie van de gebeurtenissen zou doen. De stadhouder werd in de gelegenheid gesteld zich schriftelijk te verdedigen, maar pleitte voor uitstel van behandeling.¹⁹⁴ Wel stuurde hij bij zijn antwoord aan de griffier van de domeinraad een lam mee als blijk van dank. Hij nam wel vaker zijn correspondentie met Buysero te baat om allerlei geschenken in natura te doen. Blijkens hun briefwisseling stond stadhouder Bernagie op bijzonder goede voet met Buysero en de afloop is dan ook in zekere zin voorspelbaar, hoewel de magistraat ondertussen zijn zaken verder afdeed 'sonder ende buijten mij' (dat wil zeggen de stadhouder).¹⁹⁵ De domeinraad besliste dan ook geheel in diens voordeel. Aangezien het duidelijk was dat de stad Breda 'sijne Hoocheijt absolutelijck ende volcomen eijgen is', stond het hem vrij hiermee te doen en laten wat hij wilde. In dit geval moest men aan stadhouder Bernagie de bediening van zijn ambt toestaan alsof hij inderdaad zelf de drossaard was.¹⁹⁶ De akte werd tevens apart aan de magistraat opgestuurd en laat aan duidelijkheid niets te wensen over: 'aengesien de drossaard bij onsen persoon is geoccupeert, ende daerdoor belet sijne voornoemde ampten in persoone waer te neemen', begeerde Oranje dat de stadhouder zal genieten 'soodanige eeren, rechten ende preeminentien ende voordeelen midtsgaders sitplaetse, stem ende rang, als daertoe staen, ende gelijk den drossaert selve present sijnde, soude mogen hebben ende genieten'.¹⁹⁷

Daarmee was datgene bewaarheid geworden waar de magistraat al die jaren bang voor was geweest: de creatie van een nieuw ambt. Zelfs nu Bernagie door de domeinraad was bevestigd in zijn positie van de facto drost was hij desondanks nog altijd niet zeker van zijn zaak. Zijn briefwisseling met Buysero geeft, behalve een goede indruk van de veelomvattende bestuurlijke praktijken in de Baronie, tevens een fascinerend kijkje in het politieke reilen en zeilen in Breda zelf. Aanvankelijk was hij vooral beducht voor de 'vinnicheijt' van schepen en later burgemeester Buerstede en de 'wispelturicheijt van onsen wel bekenden heer Van Vliet' (de griffier

¹⁹⁴ ibidem, f. 584r: d.d. 16-01-1662; f. 590: d.d. 28-01-1662; f. 591: d.d. 31-01-1662.

¹⁹⁵ ibidem, f. 592r: d.d. 14-10-1662.

¹⁹⁶ ibidem, f. 598r-599r: d.d. 23-02-1663 (advies); f. 604r-v: d.d. 26-02-1663 (acte).

¹⁹⁷ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 596r-597r en f. 598r-599r d.d. 23-02-1663; SAB, OSA inv.nr. 229: ingekomen stukken, d.d. 26-02-1663.

van de stad).¹⁹⁸ In 1663 werd hem daarom nogmaals een akte van aanstelling gegeven:

Ick hebbe die in collegie seer modestelijck gethoont seggende alleen, dat het was de genadige geliefte van sijne Hoocheijt geweest, de disputeren wech te nemen ende te ordonneren als in de acte, die ick overgaff. De heer president [Snellen] las deselve, ende dat gedaen gaff ick copije. Damisse, Hausman, De Bons ende Van der Strepen was die aengenaem; den borgemeester [Johan Buycx] maeckte goede mine. D'heer president seijde niet een woordt daerteghen ende heeft mij heden stem gevraeght, des noijt te vooren gedaen hadde. Mijn vader, Berlicom ende Van Bergen sijn nu absent: d'heer Buerstede seght daarvan niet een woort - in somma, alles sal, met Godt, wel gaen'.¹⁹⁹

Eind goed al goed zou men bijna zeggen. De stadhouder kwam echter van een geheel andere, meer onverwachte kant voor een onaangename verrassing te staan: de erfenis van zijn beschermheer, drossaard Karel Hendrik van den Kerckhove. Deze hield er nogal een kwistige levensstijl op na, vermoedelijk de reden waarom hij in 1668 zijn Hollandse heerlijkheid Heenvliet had verkocht. Reeds een jaar eerder hadden crediteuren bij het Hof van Holland onder andere beslag weten te leggen op zijn inkomsten als drossaard van Breda. Hier was Bernagie naar het schijnt echter niet van op de hoogte gebracht, ondanks zijn positie van plaatsvervanger van de drossaard. Het moet dan ook een onaangename verrassing zijn geweest toen Bernagie dezelfde crediteuren zelf achter zich aankreeg! Hij kon echter niet anders dan zijn deel van de inkomsten met interest - iets meer dan tweeduizend gulden - overhandigen. Zijn laatste levensjaren werden zodoende geplaagd door financiële problemen, waardoor hij uiteindelijk een insolvente boedel naliet. Na zijn dood in 1676 probeerde zijn weduwe bij de Raad van Brabant wel een uitspraak te forceren, dat voor eventueel toekomstige aansprakelijkheid zij of haar goederen buiten schot bleven.²⁰⁰ Haar echtgenoot had tenslotte slechts het 'exploict' aanvaard: Bernagie was niet meer dan een uitvoerder geweest, wiens privé-persoon (en vermogen) compleet buiten het drostambt stond. De goederen van de oorspronkelijke debiteur dienden volgens haar advocaat de principale last te dragen. Naar het zich laat aanzien kreeg zij inderdaad gelijk.

Hans Willem Bentinck, graaf van Portland (1674-1709)

Bentinck was niet de eerste keuze geweest om Van den Kerckhove op te volgen als drossaard. In het archief van de domeinraad zit een akte van survivance voor de jongste zoon Hendrik van de toenmalige gouverneur van Breda: Frederik van Nassau, heer van Zuylestein.²⁰¹ De dood van diens vader in 1672, de bastaardzoon van Frederik Hendrik, gooide waarschijnlijk roet in het eten. Aangezien het jongetje amper een jaar later zelf ook overleed lijkt de akte een natuurlijke dood te zijn gestorven en niet, zoals bij Hendrik van Aerssen, tot grote onenigheid te hebben geleid. De baron hoefde niet ver te zoeken voor een nieuwe geschikte kandidaat: zijn kamerheer Hans Willem Bentinck. Bentinck was in 1664 aan het hof van de prins

¹⁹⁸ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 605r: d.d. 06-03-1663.

¹⁹⁹ ibidem, f. 606r-v: d.d. 16-03-1663.

²⁰⁰ BHIC, RvB inv.nr.788.2018.

²⁰¹ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 146r-v: d.d. 30-01-1668. In het archief van Huis Amerongen bevindt zich een gelijk-luidende commissie, zie: Booy, *Inventaris Huis Amerongen*, inv.nr. 3418.

gekomen als page. In 1676 werd hij lid van de ridderschap van Holland; daarnaast concentreerde hij zich vooral op een militaire carrière. Hij zou pas werkelijk tot prominentie komen met de ‘Glorious Revolution’ van 1688, die Willem III naast zijn stadhouderschappen in de Republiek ook het Engelse koningschap bracht. Vanaf dat moment regelde hij als ‘Anglo-Dutch favourite’ namens Willem III in belangrijke mate de regeringszaken aldaar.²⁰²

Zijn benoeming als drossaard van Breda in 1674 kwam dus nog relatief vroeg in zijn carrière, maar past in de door zijn voorganger begonnen traditie hovelingen te benoemen voor wie de functie louter een ereambt was met aantrekkelijke inkomsten. Het lijkt er namelijk niet op dat Bentinck zich veel aan Breda gelegen heeft laten liggen. In zijn uitgegeven correspondentie met Willem III figureren Bredase regeringszaken niet of nauwelijks. Sinds begin jaren vijftig was geen van de drossaards ook daadwerkelijk meer gegoed in de stad. Ondanks groeiende distantie, die in het geval van Bentinck na 1688 alleen maar groter werd, bleef er een zekere mate van wederzijdse afhankelijkheid bestaan. Gedurende de Negenjarige oorlog betuigde de magistraat zijn dank aan de drossaard voor een ‘considerabel’ garnizoen in de stad, al maakte men zich tegelijk grote zorgen over de ‘inlogering’ zelf.²⁰³ Eenmaal was de stad peter over een kind van de drossaard. Op zijn beurt liet de drossaard zich ook niet geheel onbetuigd in zijn steun voor Breda en tekende voor een belangrijk deel in op de uitgifte van obligaties door de stad in 1693-94, ter financiering van wederopbouw van het kasteel van de heer; in totaal voor fl.18.000.-²⁰⁴ Later zou hij nog profiteren van een bijzonder heerlijk recht, namelijk confiscatie van onbeheerde erfenissen (in zijn geval die van de Bredase gouverneur Weibnom). En als Bentinck uit Engeland in Den Haag was overgekomen, werd veelvuldig met de lokale stadhouder ‘over stadtsaffairen’ gesproken. Damisse deed het vervolgens altijd voorkomen alsof dit een groot geluk was voor de stad.²⁰⁵

Geen drossaard voor of na hem zou langer aanblijven dan Bentinck met zijn vijfendertig jaar. Bovendien werd hij na zijn dood in 1709 opgevolgd door zijn schoonzoon Arent van Wassenaer, heer van Duivenvoorde, die was getrouwd met Anna Margaretha Bentinck.²⁰⁶ Binnen enkele jaren van Bentincks aanstelling kwam er alsnog kritiek op van de kant van de fiscaal van Brabant.²⁰⁷ Deze had een onderzoek gestart om ‘crimineele informatie’ in te winnen tegen de nieuwe stadhouder Cornelis Damisse. Hiertoe was hij gemachtigd, maar dit was uiteraard tegen het zere been van de heer van Breda en diens favoriet. Deze had dan ook hierover zijn beklag gedaan bij de Staten-Generaal. In een breder betoog ter ondersteuning van de rechtmatigheid van zijn eigen handelen wees de fiscaal er vervolgens fijntjes op dat Bentinck ‘geen geboore Brabander’ was, een gevoelig punt bij de aanstelling van functionarissen in het voormalige hertogdom.²⁰⁸ Dit druiste namelijk in tegen het 38e caput van de Blijde Incomste en landrechten van Filips II. Diens positie als hertog van Brabant was in 1576 bij de Pacificatie van Gent erkend door de gewesten en later door de Staten-Generaal zelf overgenomen (met instandhouding van diezelfde rechten). De Staten-Generaal hielden er weliswaar de praktijk op na

²⁰² Onnekink, *The Anglo-Dutch Favourite*.

²⁰³ SAB, OSA inv.nr. 237: brieven stadsbestuur 1690-4; magistraat aan Bentinck d.d. 02-04-1692.

²⁰⁴ SAB, ORA inv.nr. 549 f. 52v; 54; 54v-55; 198v; 199v; 200; 200v-201.

²⁰⁵ SAB, OSA inv.nr. 237: brieven stadsbestuur 1690-4; brief J. van Goor d.d. 17-02-1690.

²⁰⁶ Arent van Duivenvoorde zou, met een tussenpauze van dertien jaar, in 1735 worden opgevolgd door zijn neef Willem van Liere, heer van beide Katwijken. Vergelijk: Aalbers, ‘Mutando Non Mutor’, 184; 194.

²⁰⁷ BHIC, RvB inv.nr. 447.109; NA, NDR inv.nr. 7984, f. 264r-273r: ‘aen den rade en leenhoove van Brabant en Overmase’ d.d. 20-12-1678.

²⁰⁸ Zie hoofdstuk vier.

dat ook niet-geboren Brabanders in een ambt in Brabant konden worden aange-
steld, maar dan wel pas na een akte van naturalisatie. Bentinck had zelf verklaard
een dergelijke akte niet nodig te vinden omdat hij door de heer van Breda was aan-
gesteld. De bezwaren van de fiscaal lagen dus strikt genomen in de juridische
sfeer.²⁰⁹ De benoeming had reeds plaats gevonden en de fiscaal probeerde punten te
scoren binnen de hoofdmoot van zijn betoog over illegale handelingen van de
plaatsvervanger van de drossaard. Het is dan ook opnieuw diens positie die, mede
vanuit het perspectief van de magistraat, centraal dient te worden gesteld.

Stadhouder Cornelis Damisse (1676-1688)

Na het overlijden van mr. Goswinus van Bernagie in 1676 moest Bentinck op zoek
naar een nieuwe stadhouder omdat de drost 'wegens mijnen dienst ende andere oc-
cupatien omtrent sijne Hooghemelte Hoogheijt het voorsz. drossardt ende schou-
teth-ampt in persoon niet en kan waerneemen'. Deze voor Breda inmiddels sleets
geworden formule had dit keer nog verstrekkender gevolgen dan voorheen. Advocaat
mr. Cornelis Damisse werd namelijk 'bij een particuliere provisioneele com-
missie' aangesteld, dus buiten de domeinraad om.²¹⁰ Buijcx en Bernagie waren
daarentegen nog gesanctioneerd. Damisse had in feite een privé-contract afgesloten
met de drost alleen, in wiens handen hij tevens de eed aflegde. In deze ongebruike-
lijke constructie ligt dan ook de kiem besloten van de latere problemen.²¹¹

Cornelis Damisse kwam uit een Bredase familie die sinds 1637 was doorgestoten
naar regentenniveau. Zijn vader Damis Jansz was sindsdien vele malen schepen
geweest, evenals meer recent Cornelis' broer Johan. Cornelis zelf zat vanaf 1665
onafgebroken in de tienraad tot aan zijn benoeming als privé-stadhouder. Damisse
beloofde alle inkomsten uit het ambt door middel van een jaarlijkse rekening aan
Bentinck te verantwoorden en mocht hieruit fl. 750.- voor zichzelf behouden.²¹²

Het is wellicht geen toeval dat de stadhouders zelf, sinds het op de achtergrond ra-
ken van de drossaard, overwegend advocaat van beroep waren. Hun rechtenstudie
kwam zeer goed van pas, omdat een van hun belangrijkste taken erin bestond na-
mens de drossaard de civiele en criminele rechtsgang in de Baronie te leiden. Ove-
rigens mocht Damisse dan wel rechten hebben gestudeerd, bewijs van de benodig-
de promotie voor het voeren van zijn meesterstitel ontbreekt.²¹³ Hij probeerde dus
vooral goede sier te maken of, nog beter gezegd, te bluffen. Een behoorlijk antece-
dentenonderzoek, waaronder ook grafologisch onderzoek naar zijn spijkerschrift,
zou deze en andere karakterologische defecten reeds vroeg kunnen hebben signale-
ren. Zoals gezegd liep er reeds binnen anderhalf jaar een gerechtelijk onderzoek
tegen Damisse.²¹⁴

Tijdens een vergadering van de schepenen van Etten in 1678 had hij deze voor re-
bellen uitgemaakt vanwege onenigheid over heerlijke kwesties. Zij waren vervol-
gens een rechtszaak tegen hem begonnen wegens belediging, maar tijdens het on-
derzoek stuitte het officie-fiscaal van de Raad van Brabant op andere onregelma-
tigheden en begon daarom een strafzaak tegen Damisse. Tijdens de bijeenkomst,
waarin hij de loyaliteit van de Ettense schepenen ernstig in twijfel had genomen,

²⁰⁹ Zie over het punt van Brabanderschap verder hoofdstuk vier.

²¹⁰ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 611r.

²¹¹ Vergelijk: Jacobs, *Justitie en politie*, 26-27.

²¹² NA, NDR inv.nr. 7980, f. 611r-612r: d.d. 09-10-1676.

²¹³ Bots e.a., *Noordbrabantse studenten*, 253: nr.1063.

²¹⁴ BHIC, RvB inv.nr. 447.110; zie ook Broers, *Beledigingszaken*, 226-227.

had hij namelijk nog veel ergere dingen gezegd over de Staten van Holland en de regenten van de stad Amsterdam in het bijzonder. Gedurende het onderzoek, bleken ook de Staten-Generaal en de Raad van Brabant niet immuun voor de tong van de vuilgebekte Damisse. Elke vorm van belediging werd in dit tijdvak, waarin eer zo'n grote rol speelde, hoog opgevat en leidde meestal tot een rechtszaak. Met zijn stadhouder in last deed de domeinraad, op verzoek van Bentinck, een eigen onderzoek naar de Ettense zaak. Hierbij ging het vooral om het inwinnen van informatie waaruit de onschuld van de stadhouder moest blijken; andere 'valsche' verklaringen omtrent diens gedrag werden namelijk zoveel mogelijk genegeerd.

Bentinck meende - of beter gezegd hoopte - dat hiermee de kous af zou zijn en voelde zich dan ook uitermate gepikeerd toen men zich van hogerhand door de Raad van Brabant alsnog in de zaak mengde. Om de drossaard niet te veel voor het hoofd te stoten en hem te hoeven beschuldigen van obstructie van de rechtsgang, deed de fiscaal het voorkomen alsof het hierbij in eerste instantie ging 'over de dagelijcxen incomende claghten ten laste selffs van dien stadhouder ende specialijck over sijne ongebondene en geweldige maniere van doen en spreken soo in collegien als in tpublijcq en jegens particuliere'.²¹⁵ Bij een uit de hand gelopen woordenwisseling valt nog wel iets voor te stellen, maar de stadhouder zou zich bij de uitoefening van zijn functie onder meer ook hebben bezondigd aan valsheid in geschrifte en andere ambtsdelicten.

Wat dus begonnen was als een vooronderzoek vanwege een beledigingszaak dreigde plotseling uit te lopen op een onderzoek naar het volledige functioneren van de stadhouder zelf. Dat juist tegelijkertijd twijfels werden geuit over de rechtmatigheid van de aanstelling van de drossaard door het officie-fiscaal, kan haast geen toeval zijn. In beide kwesties ontbreekt desondanks een finale uitspraak. De koppeling tussen deze rechtszaak en het verzoek van drost Bentinck aan de fiscaal van Brabant eventuele klachten eerst via hem te laten verlopen - met onvermijdelijk de doofpot tot gevolg - lijkt echter zonneklaar. Door te zeer op de persoon te spelen in plaats van de onafhankelijke rechtsmacht te vervolgen, had de Raad van Brabant de eigen positie ondergraven. Bovendien bleek hij nog altijd gevoelig voor Oranje-patronage. Later, aan het begin van de ambtstermijn van de nieuwe stadhouder, werd bij geconstateerde problemen nadrukkelijk eerst om een interventie van de drost gevraagd alvorens het officie-fiscaal zijn werk te laten doen.²¹⁶

Toepassing van de beschermende hand bleek in het geval van Damisse geen wijs besluit. Zijn autoritaire regime - hij zou nog tien jaar aanblijven - liep uit op groot-schalige fraude, waarbij tevens baantjes letterlijk onder de tafel werden gekocht of geld aan de achterdeur bij zijn vrouw werd afgegeven voor allerlei verleende diensten. In plaats van patronage als geoorloofd instrument om vrienden te bevorderen, zoals ook zijn voorganger Bernagie herhaaldelijk had gedaan en wat geoorloofd was, verkocht de stadhouder zijn invloed simpelweg aan de hoogste bieder. Dit was met recht corruptie, ook volgens de normen van de tijdgenoot.²¹⁷ Het is ook geen toeval dat de eerder in tabel 3.2 gepresenteerde gegevens over de inkomsten van de drossaard, dateren uit de tijd van Damisses' stadhouderschap. Hij misbruikte het ambt voor eigen profijt, maar zijn inhaligheid kostte hem uiteindelijk de kop toen bleek dat hij ook zijn patroon bestal. Toen Bentinck in de loop van 1687 via de domeinraad een onderzoek deed instellen wegens nieuwe klachten over zijn stad-

²¹⁵ NA, NDR inv.nr. 7984, f. 264 e.v.: d.d. 20-12-1678.

²¹⁶ Ibidem, inv.nr. 7983, f. 413r-v d.d. 28-07-1689.

²¹⁷ Zie over opvattingen van corruptie verder: Wagenaar, Van der Meij en Van der Heijden, eds., 'Corruptie in de Nederlanden 1400-1800.

houder, ging dan ook een ware beerput open en was het gauw met hem gedaan. Cornelis zou in schande ondergaan, maar zo niet de familie. Vanaf 1735 waren achtereenvolgens Johan Hendrik Damisse (1735-1749) en mr. Rombout Melchior Damisse (1749-1785) gedurende een halve eeuw weer de onbetwiste stadhouders.

Stadhouder Johan van Goor (1688-1701)

De lokale stadhouders hadden door de absentie van de drossaard sinds halverwege de zeventiende eeuw het persoonlijke in de Bredase politiek naar ongewenste hoogten gevoerd. Damisse had, evenals zijn voorganger, duidelijk geprobeerd de stedelijke politiek naar zijn hand te zetten door benoeming van eerst zijn vader en later zijn broer Hendrik in de magistratuur. Door hun openlijke intimidatie maakten zij echter alleen maar vijanden. De verziekte sfeer binnen de magistratuur wegens hun gedragingen bood alvast niet veel goeds voor zijn opvolger. De keuze voor een complete buitenstaander lijkt dan ook volstrekt logisch, al was het maar om met de macht der gewoonte te breken. De familie werd gerecrueteerd uit de Oranje-cliënten van over de grens: Johan van Goor was afkomstig uit Duitsland. Zijn vader was hoogstwaarschijnlijk in dienst van Amalia geweest in het graafschap Meurs. Johan had zelf gedurende zijn jeugd een tijdlang in Kleef vertoefd, alvorens tussen 1671-73 naar Steinfurt te gaan waar hij een belangrijke functie vervulde als geheimraad aan het hof van de graaf van Bentheim-Steinfurt.²¹⁸ Tussen 1680 en 1683 verhuisde hij naar Lingen. Het is goed mogelijk dat hij in deze oostelijke regionen heeft kennisgemaakt met zijn patroon, drost Bentinck. Behalve stadhouder van Breda, werd Johan in 1695 tevens schepen van het leenhof te Diest: een ander domein van de Oranjes.²¹⁹

Met Johan van Goor zat Breda desalniettemin al gauw op hetzelfde onverkwikkelijke spoor als met Cornelis Damisse. Het stadsbestuur was inmiddels volledig in de greep van de interne machtspolitiek van de stadhouders. De regenten hadden het in hun eigen stad nauwelijks meer voor het zeggen omdat zij, onder invloed van toenemende familieregering door de lokale stadhouder, tegen elkaar werden uitgespeeld. In 1693 werd Van Goors broer, mr. Johan Gerard van Goor, aangesteld als schepen en twee jaar later zijn zwager Anthonis Pesser. Ook in dit geval werd al vroeg de stormbal gehezen en opnieuw fungeerde de Raad van Brabant als belangrijkste tipgever over onoirbare bestuurlijke praktijken in de Baronie. In de loop van 1689 richtte drossaard Bentinck vanuit Engeland hoogstpersoonlijk een brief aan de raad, waarin hij allereerst wees op de goede relaties die hij altijd met hen had onderhouden.²²⁰ De aanleiding voor zijn schrijven betrof waarschijnlijk de behandeling (of beter gezegd mishandeling) van de deurwaarder van de Raad van Brabant, Matheus Puts, die katholiek was geworden:

het is my leet dat de sake daer U E. Mog. mentie van maeken, by deselve so euvel wert opgenomen, alsof de allegatiën, die de magistrat van Breda gebruyckt tot justitificatie van haer conduite, alleenlijck sprooten uyt mijn stadhouder sijn geïmagineerde wijsheit, waardoor hy soude pretendeeren deselve aen syne lessen te onderwerpen.

²¹⁸ Korteweg, *Thomas Ernst van Goor*, 8-9.

²¹⁹ Zie ambtboek Nassause domeinraad op de studiezaal van het Nationaal Archief.

²²⁰ *Correspondentie Willem III en Portland*, III, 121: briefnr. 155 d.d. 30-07-1689.

Volgens de Raad van Brabant hadden zij van diens nieuwe stadhouder wel degelijk

tot ons leetwesen in verscheidene voorvallen soodanige bejegeningen ontfangen, als off bijkans in sijn persoon het hoff van justitie resideerde, en als off wij een subalterne vierschaer waeren, die bij sijne geimagineerde wijsheijt, lessen moesten comen affhalen, en ons selven sijne gepretendeerde gesaghelijckheijt moesten onderwerpen.²²¹

De samenwerking tussen de twee colleges verliep duidelijk niet naar wens. Binnen de kortste keren lagen ook magistraat en stadhouder met elkaar overhoop en waren er in bredere zin klachten over de rechtsgang. Een klein jaar later, in juni 1690, nam de magistraat een zeer opmerkelijke resolutie aan, waarin hij van alles op het gedrag van de stadhouder had aan te merken.²²² Ook de domeinraad hield, aan de hand van haar eerdere ervaringen, nu nadrukkelijker een oogje in het zeil. Griffier Schuylenburg schreef rond dezelfde tijd dat hij door de stadhouder in het geheel niet op de hoogte werd gehouden 'van 'tgeen in de baronny passeert'.²²³

De vroege waarschuwingen ten spijt konden andermaal niet verhinderen dat de stadhouder pas in 1701 officieel door de Raad van Brabant wegens corruptie werd aangeklaagd na eerst een intern onderzoek van de domeinraad. Wellicht dat veel gewichtiger zaken, zoals de algehele politiek-militaire situatie in de Negenjarige Oorlog, tussentijdse stappen belemmerden. Van Goors corruptie in de vorm van knevelarij volgde bovendien een ander, meer technisch en daardoor ingewikkelder spoor. Hij had de Bredase justitie letterlijk in zijn zak, waardoor niemand tegen hem durfde te procederen. Zijn belangrijkste handlanger, een lokale procureur genaamd Henricus Buysen, werd niet voor niets 'het sweert van ongenade' genoemd. Tegelijkertijd betekende dit dat er bij navraag juridisch een betere zaak viel op te bouwen tegen Van Goor dan bij Damisse, die als zodanig geen wetsovertredingen had begaan (of in elk geval veel minder) en bij wie getuigen - in feite medeplichtigen van omkoping - zelf liever anoniem wilden blijven. Ondanks het besluit tot vervolging, predikte de domeinraad voorzichtigheid: als voorlopige vervanger van Van Goor werd de buitenburgemeester, notabene zijn zwager, benoemd.²²⁴ Na het proces volgde, behalve een boete van zesduizend gulden, tevens het ontslag van 'Gore Jan'. De groeiende corruptie was overigens geen specifiek Bredase aangelegenheid. In het laatste kwart van de zeventiende eeuw werd de Republiek geteisterd door corruptieschandalen, waarbij overigens wel opvallend vaak Oranjeliënten betrokken waren.

Conclusie

Het bestuurlijk model van de heerlijke stad Breda was zodanig ingericht dat domeinbeheer en politiek bestuur gescheiden waren; in de praktijk bleek er een ruime overlap te bestaan. De bestuurlijke elite namens de domeinraad kreeg zodoende in toenemende mate greep op de stedelijke politiek. De drossaard fungeerde als plaatsvervanger van de heer van Breda. Deze functionaris vestigde zich vanaf 1590 in de stad, nadat de prins zelf zijn residentie in 1581 had verlaten en er niet meer terugkeerde. Gedurende ruim een halve eeuw domineerde de drost het plaatselijk

²²¹ NA, NDR inv.nr. 7983, f. 413r d.d. 28-07-1689.

²²² Zie verder hoofdstuk elf.

²²³ *Correspondentie Willem III en Portland*, III, 168: briefnr. 201 d.d. 30-06-1690.

²²⁴ NA, NDR inv.nr. 7984, f. 467 d.d. 30-09-1700.

bestuur samen met zijn ondergeschikten. Deze dominantie leidde naast de verdwijning van het schoutambt van de stad tot de opwaardering van het lokale stadhoudersambt. De drost kon niet overal tegelijk zijn in de Baronie, reden waarom hij een plaatsvervanger nodig had die hij zelf aanwees.

Vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw gebeurden er een tweetal dingen die de onderlinge verhoudingen binnen het Bredase bestuur tussen het domein en de politiek drastisch veranderden. In de eerste plaats onderhielden de drossaards nauwelijks meer een band met de stad; zij vestigden zich hier ook niet meer. In plaats daarvan waren zij hoge edellieden aan het stadhouderlijk hof in Den Haag voor wie het drostambt van Breda louter een ereambt was bij wijze van emolument. In de tweede plaats leidde het stadhouderloze tijdperk (1650-1672) tot een machtsvacuüm, waardoor een juridische strijd uitbrak rond het drostambt. De drossaard had al ruim driekwart eeuw een luitenant of stadhouder gehad om zijn zaken te behartigen of ter plekke te regelen bij eigen afwezigheid of anderszins. Met zijn eigen verdwijning uit Breda werd de rol van diens substituut voortaan allesbepalend. Deze stond niet langer meer boven de partijen maar maakte hier actief deel van uit, met alle gevolgen van dien. Door de groeiende macht van de opeenvolgende lokale stadhouders na 1660 werden de problemen allengs groter. De magistraat zag zich opgezadeld met niet louter een plaatsvervanger maar, zoals men het zelf noemde, een tweede drossaard. Breda, dat vanuit geo-politiek en dynastiek oogpunt reeds onder vuur lag, werd zodoende in de loop van de zeventiende eeuw ook nog eens een broeinest van interne politieke intriges.

De situatie zou pas in de loop van de achttiende eeuw worden rechtgezet. In 1722 nam de domeinraad een resolutie over het drostambt die in belangrijke mate is gestoeld op de negatieve ervaringen vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw. In de eerste plaats werd bepaald dat de drossaard voortaan zelf weer in de stad moest gaan wonen. In het laatste, zevende punt wordt gesteld 'dat desselfs stadhouder bij desen Raed sal moeten werden geapprobeerd, en in eed genomen.'²²⁵ Daarmee werd in wezen erkend dat de vrijheid van de drossaard om zijn ambtsfuncties bij zijn afwezigheid door andere personen te doen waarnemen te Breda was doorgeslagen.²²⁶

²²⁵ In 1722 stelde de domeinraad als executeur van het testament van prins Frederik Hendrik wegens de vacature van het drostambt 'enige middelen van menage' op: als eerste punt werd bepaald dat hij zijn domicilie zal houden binnen de stad; ten tweede geen onkosten wegens de criminele proceduren tot last van de stad of het land te laten; ten derde bastaard en andere geconfisqueerde goederen te laten aan de heer en ter verantwoording van de rentmeester; ten vierde de heer of de raad in voorvallende zaken gratis te bedienen; ten vijfde geen traktement uit diens domeinen meer te genieten; ten zesde van de stad, in plaats van een zomer- en een wintertraktement à fl. 1094.-, nog maar fl. 500.- te genieten, zie: NA, NDR inv.nr. 7980, f. 459r d.d. 15-01-1722. Zie ook: Van Goor, *Beschryving*, 209.

²²⁶ In Drente werd deze bevoegdheid, ter vermindering van de drostenmacht al in 1644 en 1671 aan de drost ontgenomen, zie: Ebling, *Geschillen over het drostambt*, 67-69.